

Carles Riba i la llengua literària durant el franquisme

Exercicis de simplicitat

Isabel Turull i Crexells

2 Teoria lingüística

2.1 El context europeu

És un capítol necessari d'aquest treball fer un repàs de la situació dels estudis lingüístics a Europa, especialment durant el que podem considerar el període de formació de Carles Riba, que podem fer arribar fins als anys 30 o 40. En aquest sentit, no podem tampoc deixar de banda alguns aspectes de la història anterior de les idees lingüístiques, però ens aturarem només en aquelles parts rellevants per al nostre estudi.

Cal insistir sobre el fet que aquest capítol no vol elaborar una visió panoràmica d'uns fets que tenen a veure amb la història de la lingüística a Europa en el sentit més ampli del terme, sinó estrictament en allò que té a veure amb el nostre autor: haurem de citar personatges que han quedat oblidats en els més moderns manuals o que surten només de passada en d'altres de més clàssics. Donem com a exemple el cas de Vossler, mestre reconegut de Riba, citat per Mounin (1967) en el seu manual de divulgació d'unes 200 pàgines, però inexistent en un text més modern, com Seuren (1998), volum per altra banda de més de 500 pàgines. Cal tenir en compte també que la publicació de certs materials en un moment donat en un lloc determinat no implica que les idees que s'hi reflecteixen hagin arribat necessàriament a influir en el pensament d'una certa època, com, per altra banda, el fet d'haver comprat un cert llibre en un cert moment tampoc no implica necessàriament que el comprador l'hagi llegit immediatament, o l'hagi comprès o n'hagi assimilat les idees. Podem donar un exemple, citat al manual de Mounin (1967, 217): a la traducció que Echave-Sustaeta fa el 1945 de la *Sprogvidenskabens historie* de Thomsen (1902), el traductor afegeix un nou capítol, que titula: «Renovación», subtítol: «Scuola Sociologica parisiense. Idealisti», on presenta com a darreres novetats Meillet, Vossler o Spitzer, i deixa de banda autors com Saussure, Trubetsky o Bloomfield.

Pel que fa a Riba, cal començar recordant la seva sòlida formació de filòleg clàssic i la seva familiaritat amb els textos grecs: recordem la seva primerenca traducció de l'*Odissea* el 1919, o les d'autors llatins amb les quals ens podem remuntar fins al 1911 amb *Les Bucòliques* de Virgili, o Corneli Nepos el 1914. Per altra banda, el seu paper dins la Fundació Bernat Metge el portarà a ocupar-se de textos d'àmbit més allunyat de

l'estrictament literari, per exemple a curar l'edició del tercer volum dels diàlegs de Plató (Riba, Serra Hunter 1928), que el filòsof Joan Crexells no havia pogut publicar en morir prematurament l'any 26. Veurem al llarg d'aquest treball com alguns dels aspectes que ens poden semblar més moderns del seu pensament lingüístic, aparentment relacionats per exemple amb una lectura de Saussure (del qual per altra banda posseïa un exemplar del *Cours de linguistique générale*),¹ ja apareixien en textos clàssics. Així, la noció de l'arbitrarietat del signe lingüístic saussurià és l'última evolució, si ho volem dir d'aquesta manera, del debat que oposava en l'antiguitat Plató i Aristòtil, i que va continuar amb les disputes entre realistes i nominalistes i va alimentar la reflexió filosòfica occidental passant per Descartes, Leibnitz, Locke i Condillac fins a tornar a la lingüística al segle XX.²

Al *Cràtil*, Plató ens presenta dos personatges, a part de Sòcrates, que dialoguen sobre la natura dels mots: per a l'atenès anomenat Hermògenes, la forma d'aquests és convencional i arbitrària, mentre per al filòsof Cràtil, seguidor d'Heràclit, indiquen sempre allò a què es refereixen, tot i que per a arribar-ho a veure cal de vegades gratar una mica sobre la superfície. El que ens interessa aquí és la posició per la qual sembla que es decanti finalment Plató, per boca de Sòcrates, i és que els mots signifiquen de manera necessària (*phusei*). No sabem fins a quin punt no podria haver-hi en realitat algun vel d'ironia en les paraules del personatge, però el fet és que aquesta és la posició tradicionalment atribuïda a Plató. En oposició a ell, Aristòtil considera que els mots signifiquen per convenció (*thesei*), per acord (*omologia*) o per acceptació (*syndiké*). El debat continuarà durant l'Edat Mitjana, com dèiem, entre els realistes, seguidors de Plató i entre els quals comptem també Agustí d'Hipona, i nominalistes seguidors d'Aristòtil, amb Tomàs d'Aquino i altres. Podem fins i tot considerar, d'acord amb Seuren (1998, 12) i encara que això no afecta directament aquest treball, que les arrels del nostre pensament modern fins a l'escola estructuralista americana, en què la frase és l'embolcall d'alguna cosa de més essencial («the underlying thoughts»), provenen directament dels filòsofs seguidors d'Heràclit, Plató i els estoics des del segle V ençà «about invisible systems governing the visible phenomena of the world».

Sense abandonar encara l'antiguitat, recordem també Varró, si més no perquè en la seva obra *De sermone latino*, de la qual conservem alguns fragments, dona alguns preceptes que sobreviuran «jusqu'aux rubriques journalistiques des puristes du XXe siècle» (Mounin 1967, 95). Segons la seva codificació de les regles fonamentals de la *latinitas*, és necessari basar-se en la *natura, analogia, consuetudo, auctoritas*, perquè, i aquesta és la

1 Malé i Pegueroles 2001, 257 i nota 45.

2 Segueixo el resum, molt esquemàtic però molt clar, de Mounin (1967).

part que més ens recorda Riba, sense que això vulgui implicar una relació de coneixement directe de Varró per part del nostre autor, encara que tampoc no la podem negar radicalment: «car c'est aux poètes, à accoutumer les oreilles du peuple [aux réformes du bon langage]» (Mounin 1967, 95).³

Si passem a l'època moderna, després d'haver tractat d'una manera injustament superficial alguns autors medievals de la talla de Sant Agustí i Sant Tomàs, podem resseguir encara la tradició aristotèlica que anomenem, amb un anacronisme volgut, de l'arbitrarietat del signe lingüístic, en autors certament coneguts per Riba, com ara Leibniz (que cita efectivament) o Locke (veg. Mounin 1967, 132), tot i que es tracta de cites extremes del context i que avaluem de la manera que ho fem pel coneixement que tenim de les idees saussurianes. Pel que fa a Giovanbattista Vico, que Riba cita en algun moment però de passada, més que pel seu aspecte de lingüista li interessarà per la seva influència sobre De Sanctis i Croce en el camp de l'estètica o bé de l'estilística.

Bàsic, en canvi, i especialment rellevant en les fonts del pensament ribià pel que fa a la llengua, és, com diu ell mateix en diverses ocasions i de forma per altra banda ben noucentista, el classicisme francès. Ho veurem amb més atenció en analitzar les referències directes que en fa el nostre autor, de Malherbe a La Fontaine, etc, però ara indiquem només que els ideals d'ordre, equilibri i claredat, la submissió al sentit comú i la raó, i també la regla de la *bienséance*, s'adeien molt evidentment als principis als quals ell s'adheria. Afegim també algunes referències que ens semblen il·lustratives d'alguns altres autors del XVIII francès com ara Condillac, que tornava al concepte varronià de la influència que els gèneres literaris poden exercir sobre les llengües (Mounin 1967, 132),⁴ i amb el qual ja hem vist que Riba havia d'estar substancialment d'acord, i també Diderot, del qual recordem la recerca de la «*bienséance classique contre les mots bas*» (150). Insisteixo, tanmateix, que extreu del context alguns conceptes, com fa Mounin, ens pot ser útil aquí a tall d'il·lustracions del període que ens interessa, però no podem reduir per exemple l'estètica de Diderot, per altra banda tan contradictòria i balancejant-se sempre entre una tendència emocional i una tendència racional, a aquestes mínimes referències.

De França, a part del classicisme relacionat amb l'*Encyclopédie*, tampoc no hem d'oblidar la tradició gramatical inaugurada per un autor que Riba qualifica de «gairebé mític» (OC/4, 86, 166) i amb el qual compara Fabra: Claude Vaugelas (1585-1650). Al seu *Remarques sur la langue française*

3 Traducció i adaptació de Mounin, de l'original: *Quas novas verbi declinationes ratione[s] introductas respuet forum his boni poetae, maxime scenici, consuetudine subigere aures populi debent, quod poetae multum possunt in hoc*. Cf. Traglia 1974, 372.

4 Mounin (1967, 149-50) torna a insistir que podríem trobar una formulació de l'arbitrarietat del signe lingüístic ante-litteram en aquest cas feta per Condillac, sempre seguint la terminologia aristotèlica, i també per part de Diderot.

([1647] 1934), Vaugelas, malgrat pretendre fer una pura descripció de la llengua francesa, sense aplicar-hi cap normativa basada en el llatí o en la lògica, el que fa en realitat és descriure el *bon usage* per part de la cort o també per part dels autors literaris reconeguts, actitud que resulta certament familiar.

Insistiré més endavant sobre la imatge que Riba té de Vaugelas, i en general del classicisme francès, ja que per a ell és quelcom que arriba filtrat a través de tres segles de producció i de discussió intel·lectual. En aquest sentit, serà útil l'estudi de Gabriella Gavagnin (2005), en què l'autora insisteix, citant René Welleck, en les diverses maneres amb què el classicisme arriba als segles XIX i XX.

Així arribem al segle XIX i ens trobem que la lingüística a l'Europa on apareix l'«ésser civil» de Carles Riba (el naixement anagràfic de Carles Riba se situa, per pocs anys, encara al segle XIX), és tota dominada per Alemanya, tant al començament del segle amb la «descoberta» del sànscrit i la gramàtica comparada, com amb la «revolució» dels neogramàtics i la gramàtica històrica. Veurem, però, al cos d'aquest treball, que l'interès de Riba pels autors d'aquest període no se centra en les anàlisis o les descobertes més tècniques de la filologia, per exemple quan cita Schuchardt o Schlegel. Són en canvi Herder o Humboldt els que són citats en diverses ocasions, i recordem que tots dos, juntament amb el seu predecessor Giovanbattista Vico, consideraven que l'origen del llenguatge era en la poesia. Per altra banda, les tesis de Humboldt, malgrat ser abandonades pel corrent científic principal al moment de la seva mort, es retrobaran al començament del segle XX en autors com Croce o Cassirer, que sabem positivament que van tenir una influència, de major o menor grau, en Carles Riba (Sansone 1967; Malé i Pegueroles 2002).

Del segle XX, coneixem la influència sobre Riba del que considerava el seu mestre, Karl Vossler, amb qui va anar a estudiar a Munic durant un any al 1922 i de qui parla encara amb reverència al 1951 (carta a Manuel de Montoliu, 16 de setembre de 1951, recollida a Guardiola 1991, 525). Vossler, tanmateix, igual que Croce o De Sanctis, tot i ser anomenats filòleg, no entra dins el corrent dels estudis estrictament lingüístics, sinó més aviat al corrent de l'estilística, més lligat amb la filosofia, igual que personatges com Ernst Cassirer,⁵ o d'altres que han caigut posteriorment en l'oblit, com Joseph Joubert, tan estimat pels noucentistes i Ors en particular (Murgades 1986, 181), o Louis Lavelle, que Riba cita excepcionalment donant les dades completes del volum a què es refereix (*OC/3*, 177).

Ens haurem d'ocupar més endavant d'un altre autor que tampoc no era un lingüista però que ens serà molt útil per interpretar alguns conceptes

5 Jordi Malé i Pegueroles (2002) ha estudiat, i potser ha sobrevalorat, la influència de Cassirer sobre Riba.

que ens interessin aquí. André Gide influencia en gran manera Riba i li dona una clau per a acostar-se al classicisme francès des del punt de vista d'un intel·lectual del segle XX.⁶

Per acabar, direm que de les investigacions de començaments del segle XX que avui ens semblen bàsiques per a l'evolució dels estudis lingüístics, no trobem en Riba més que alguna referència a Saussure, que ha estat comentada per Malé i Pegueroles (2001). No trobem tampoc, per donar un altre exemple, cap referència al debat 'subjecte-predicat' que portarà a les definicions de Mathesius i el Cercle de Praga sobre el 'tema' i el 'rema' i que en canvi podem veure in nuce en Pompeu Fabra.

2.2 El noucentisme

No puc acabar aquest capítol introductiu sense al·ludir ni que sigui d'una manera resumida al moviment intel·lectual a Catalunya dins el qual es forma Carles Riba, encara que la seva influència sigui evident sobretot als escrits dels primers anys i vagi passant a un segon terme a mesura que augmenta la maduresa del nostre autor.

Si Riba no es pot considerar noucentista a tots els efectes, i hi ha qui l'ha inclòs dins un possible grup de 'neonoucentistes', deixebles d'Ors però que se n'allunyen en un segon moment, podríem dir que és justament perquè aprofundeix i porta els principis del moviment fins a les darreres conseqüències. El classicisme una mica ornamental, «aquest classicisme [...] que dóna serenitat i elegància, ben diferent del classicisme carduccià de la gent d'*El Poble Català*» (Castellanos 1987, 35) d'Ors, es converteix en Riba en l'aplicació al treball intel·lectual d'una formació filològica i crítica i d'un coneixement aprofundit i directe dels clàssics; i el rebuig del diletantisme, que tant havia propugnat el Pantarca a partir del 1909 (Casassas i Ymbert 1987, 55), Riba el farà seu, però aplicarà justament el terme al propi Ors comparant-lo amb Josep Pla, a «Entre dos diletantismes». Per altra banda, el 'pragmatisme', l'«utilitarisme» i tots aquests termes cars al moviment portaven a la participació activa en la gestió de la cosa pública, i Riba hi participarà certament, implicant-se en la gestió de les institucions que s'anaven creant, com ara l'Escola de Bibliotecàries, per donar només un exemple, i naturalment després de la guerra en considerar que tanmateix el seu lloc era a Catalunya, treballant fins a on la dramàtica situació política li ho permetés.

Aprofundiré aquests i altres aspectes més endavant. De moment n'indico només alguns, bàsics per a la definició d'una «ideologia lingüística noucentista», seguint la denominació de Joan Solà (1987a).

6 Jordi Malé i Pegueroles (2000, 107-36) ha comentat l'article en què Riba posa en relació la 'banalitat' de Josep Pla amb un cert 'gidisme', si bé 'fallit'.

Ja he esmentat la relació del noucentisme cultural amb la política de l'època, i de fet ja ha estat dit a bastament que si més no una part de l'èxit de les reformes fabrianes i del seu reconeixement a tots els nivells de la societat, a part de la indubtable rigorositat de la feina feta per Fabra, es va deure a la seva aplicació per part de les institucions. En aquest sentit va ser fonamental la posició de Prat de la Riba, que lligava de forma indestruïble el seu concepte de nacionalisme al de llengua, com podem veure en la seva exclamació en ocasió de la publicació de les *Normes Ortogràfiques* de 1913 (citada a Solà 1987a, 163): «La possessió d'una llengua literària és la consagració de la nacionalitat».

Pel que fa pròpiament a la ideologia lingüística del noucentisme, aquesta coincideix pràcticament amb la de Fabra. Cito Joan Solà:

L'essència de la ideologia lingüística del Noucentisme es pot ara donar resumidament en poques paraules. En primer lloc, reivindicació de totes les funcions socials per a la llengua catalana [...]. En segon lloc, recuperació i depuració d'aquesta llengua d'acord amb la seva pròpia història, la seva estructura i amb la seva realitat viva actual, però també d'acord amb el fet que forma part d'una comunitat més àmplia de llengües de cultura. En tercer lloc, acceptació i reivindicació del concepte de 'cultura de la llengua literària' [...] i paral·lelament, intel·lectualització d'aquesta, amb el consegüent control de l'emotivitat i de l'ambigüitat. Finalment, intervenció política en l'obra de redreçament lingüístic i de recuperació de les funcions socials de la llengua. (Solà 1987a, 179)

Abans de deixar de banda el noucentisme com a moviment, he de fer referència al fet que les circumstàncies polítiques del país a partir del final de la guerra civil amb la pèrdua de totes aquelles institucions que havien estat creades per a valoritzar la llengua i la prohibició de la utilització de la llengua mateixa a tots els nivells, portaran a una situació certament anòmla, i potser a una pervivència malaltissa d'un moviment cultural que ja havia donat prou de si. Aquesta és la tesi de Xavier Pericay i Ferran Toutain, els quals fan una crítica ferotge de la llengua dels noucentistes, Riba entre ells, salvant-ne, però, la poesia:

Si és evident que en la prosa els noucentistes no van saber o no van voler fixar un model de llengua prou madur, [...] en la poesia sí que sembla que aquest objectiu es va aconseguir d'una manera rotunda, i només cal llegir *Salvatge cor*, les *Elegies de Bierville* o *Nabí* per adonar-se'n. (Pericay, Toutain 1997, 167)

Segons els autors, les prohibicions i les privacions de tot ordre del franquisme van fer reviscolar una mena de fantasma del moviment noucentista, com el «que acostuma a passejar-se per la literatura del país

cada vegada que toquen a sometent» i va convertir «els escriptors en una mena d'eriçó autista, impenetrable». En aquest sentit citen també altres crítics dels anys 60 i 70, com ara Fuster, que esmentava «l'obsessió per escriure un català asèptic, d'una diafanitat acadèmica immaculada» (Pericay, Toutain 1997, 111).

2.3 Evolució de l'ideari lingüístic

Al llarg d'aquest treball anirem aprofundint sobre el personatge de Riba i podrem anar definint fins a quin punt podem aplicar-li el qualificatiu de 'lingüista'; al mateix temps anirem perfeccionant la definició de termes que potser se li adiuen més: 'filòleg', per exemple. Per començar, però, donat que el nostre autor no va formalitzar mai el seu pensament lingüístic, per tal de poder anar seguint l'evolució del seu ideari en aquest sentit, haurem d'analitzar els seus textos de crítica, i ens fixarem en els que van ser publicats durant la seva vida.

En aquest apartat veurem doncs sota quin aspecte s'amaguen les preocupacions lingüístiques de Riba en els seus textos de crítica. Em fixaré especialment en les referències a la llengua en general, les anàlisis sobre la llengua dels autors i també sobre la llengua de les traduccions i en les consideracions que Riba fa sobre personatges rellevants d'alguna manera respecte a les teories lingüístiques, tant si es tracta d'escriptors, com Pla o Maragall, com si es tracta de lingüistes, Fabra o A.M. Alcover.

2.3.1 *Escolis i altres articles*. Primera edició: Barcelona, Publicacions de «La Revista», 1921

El primer recull d'articles de Carles Riba surt publicat el 1921. Hi trobem quaranta-set escolis que havien aparegut signats amb el pseudònim Jordi March a la pàgina «Lletres i Llibres» de *La Veu de Catalunya* entre el 1918 i el 1920, i un conjunt d'«Altres articles», també apareguts a *La Veu de Catalunya*, a més d'a *La Revista* i *La Publicidad*, entre el gener del 1915 i l'abril del 1921: a l'interior de cada grup els articles són ordenats cronològicament.

Carles Riba tenia, doncs, entre vint-i-tres i vint-i-vuit anys, era l'època dels primers intents d'escriure contes per a infants: *Guillot, bandoler* (1918) o *Joan Feréstec* (1918) i tracta una miscel·lània de temes que comentaré tot seguit.

Com diu en la «Intenció de l'autor» que obre el recull, aquests textos no «constitueixen l'aplicació d'un sistema literari estructurat des d'antuvi i en totes les seves peces» (OC/2, 41). Aquesta afirmació ha estat molt comentada (p.ex Sansone 1967, 9), i no m'allargaré a estudiar-la de forma

més aprofundida. Diré només que Riba es considerava abans que res poeta, i que d'altra banda aplicava un gran rigor científic a les seves actuacions: són aquests, creiem, els dos motius principals pels quals no pot pretendre de tenir cap esquema preconcebut per a les seves anàlisis, que per altra banda veurem com no es limiten exclusivament a la literatura. Dit això, aquest mateix rigor científic es tradueix en un pensament coherent i estructurat, amb un afegit d'elasticitat, que aquí ens interessa sobretot quan s'aplica a la llengua.

És significatiu que l'article que obre el recull sigui: «Creadors i diletants» (*OC/2*, 43-4).⁷ Seguint la idea orsiana del diletantisme com allò que cal defugir per aconseguir una cultura catalana al mateix nivell que les altres cultures europees, Riba compara les diferents etapes que aquestes han anat recorrent amb les que la nostra no ha pogut seguir, i comenta el fet que la nostra ha hagut de cremar etapes i arribar al segle XX sense haver passat per un classicisme. Qui són els 'diletants', segons Riba? Són aquells que viuen «de la renda de l'agavellat tresor» (*OC/2*, 43) que era l'època clàssica. De la mateixa manera que Grècia «nodria Roma no tant amb el seu passat, com amb el diletantisme del seu passat (una menja, tanmateix, picant i excitadora de set)» (*OC/2*, 43), els diletants del moment són els que a Catalunya prenen dels altres pobles «sense pararse a entendre». Al recull següent, *Els marges*, Riba tornarà al tema del diletantisme, però llavors la perspectiva serà ja diferent, amb un Eugeni d'Ors caigut del seu pedestal. Ho veurem al seu moment.

Efectivament, aquest recull presenta el pensament més orsià de Riba. Per altra banda, donat el moment cronològic i l'edat del nostre autor, era difícil esperar-se una altra cosa. Així ens presenta per exemple la definició del que és el catalanisme («El catalanisme, s'és dit, començà essent una Elegia, i avui ha esdevingut una Tasca», *OC/2*, 103) o de l'essència de la reconstitució nacional de Catalunya, que per a ell es troba en tres obres: *La nacionalitat catalana*, *La Ben Plantada*, i *Bella terra bella gent*, és a dir en els tres pilars del noucentisme: Prat de la Riba pel que fa a la política, Xènius en la cultura i Carner com a poeta (Murgades 1986).

També és orsiana o més generalment noucentista la mitificació del llenguatge (Murgades 1986), i en Riba es tradueix entre altres coses en una consciència, dolorosa de vegades, de la dificultat de transposar en paraules conceptes que són 'inefables'. És molt significatiu que aquest mot aparegui tan sovint en l'obra del nostre autor, i que fins i tot en el primer article dels que estem analitzant aquí faci una anàlisi semasiològica, si volem, de la paraula 'infant' com «el que no parla» (*OC/2*, 43).

7 Com ja he indicat, cito si no ho dic altrament per l'edició de les *Obres completes* a cura de Sullà i Medina (Barcelona 1986-88). En aquesta edició, les obres de crítica són als volums *OC/2-3-4*.

Respecte als temes tractats en els articles que ens ocupen, direm que Riba, segons la «Intenció» amb què els introdueix, va seguint les seves inquietuds del moment, i hi inclou comentaris sobre obres contemporànies, literàries o no, o sobre lectures o treballs que han anat sol·licitant la seva atenció. Alguna vegada aquests comentaris es refereixen a esdeveniments polítics (que per altra banda ens recorden esdeveniments de l'època nostra), com ara a l'article «Ells ens donen l'arma» (*OC/2*, 167-8). Per a la meua anàlisi em fixaré en els aspectes que ens poden il·luminar sobre la ideologia lingüística de Riba, i per tant miraré d'extreure les idees que tenen alguna relació amb la llengua o amb la traducció.

Sobre la traducció

De res no és tan avara una poesia, com del timbre dels seus mots. I amb el timbre, el color, i encara allò que Joubert, aquest il·luminat del misteri dels mots, hi sentia: el volum, que els fa alats o flotants, feixucs o esvaïts. (*OC/2*, 47)

Aquesta cita ens mostra un Riba encara deixeble d'Ors, amb la seva referència a un autor ben estimat per aquest,⁸ però sobretot un Riba que és essencialment el creador, que consideraria la poesia pràcticament intraduïble («Així els francesos es guarden per a ells sols, per a ells tots sols llur Verlaine: i qui sap si ja se'ls comença d'esmunyir, avui», *OC/2*, 48).⁹ El concepte de la intraduïbilitat de la poesia ens pot recordar també Croce, per exemple, però el que ens interessa aquí és que aquesta consideració no impedeix al nostre autor, ben al contrari, apreciar aquells que gosen mesurar-s'hi. Així considera que Maragall, per exemple, ha aconseguit 'nostrar' els Himnes Homèrics: «i Homer continuà essent en català una cosa de raça vivent. I això fou el miracle» (*OC/2*, 51), i tanmateix ho considera ben bé un miracle. En comentar la versió de Keats feta per Marià Manent (*OC/2*, 149-50), Riba aprofundeix sobre aquestes consideracions: en la tradició cultural anglesa, mots com ara 'bellesa' o 'bondat' no porten la mateixa càrrega semàntica que en la tradició

8 Joseph Joubert, moralista francès de començaments del segle XIX, del qual Ors va promoure la traducció feta per Pere Benavent el 1918, i que posteriorment va caure bastant en l'oblit, està gaudint actualment d'un nou moment de glòria en part pels comentaris que n'ha fet Paul Auster en entrevistes a alguns diaris. Darrerament han aparegut dues edicions en castellà de seleccions d'alguns dels seus pensaments: la primera a cura de Carlos Pujol per a Edhasa, *Pensamientos*, Barcelona 1995, i la segona *Sobre arte y literatura*, Ed. Periférica, Cáceres 2007. En català, per a edicions Proa, *Pensaments*, Barcelona 2009.

9 Com comenta Malé i Pegueroles (2006, 36), el concepte d'intraduïbilitat de la poesia, al qual al·ludeix també Vossler, és «recurrent, en graus diversos, dins les reflexions sobre la traducció almenys des del segle XVI».

cultural catalana, per tant seria igualment difícil per al poeta anglès traduir el nostre Manent allà on aquest utilitza 'bondat', mot «en la seva sabor catalanesca [...] cristià, franciscà» com ho ha estat per a aquest traduir la seva *beauty*, amb les seves implicacions de 'potència' («first in beauty shall be first in might», cita Riba). Per altra banda, però, i aquí arribem a l'altre concepte bàsic de Riba respecte a la traducció, l'esforç de Manent és lloable malgrat les seves limitacions que podríem considerar 'fisiològiques'. La seva versió pot fins i tot en certs moments girar l'esquena a Keats, però ha aconseguit posar «el botí de Keats dins el sarró, ben venturosament per a l'art poètic català».

Efectivament, el Riba home de lletres i implicat en la política cultural del noucentisme posa la traducció entre les 'tasques' més necessàries per a la maduració de la cultura i de la llengua catalana, i en aquest sentit de vegades els seus comentaris passen per sobre la qualitat d'aquesta per concentrar-se en el valor, o podríem dir, la 'utilitat' de l'original: per exemple en referir-se al *Diàlegs dels déus*, traduït per Farran i Mayoral, o bé al *Hamlet* de Morera i Galícia, o quan comenta *Herman i Dorotea*, traduït per Josep Lleonart amb unes paraules ben significatives: «No era pas el *Faust* que primer necessitàvem de Goethe, per ventura; abans que el vol metafísic, un problema domèstic importava de resoldre» (*OC/2*, 92). Naturalment, això no vol dir que prescindeixi del valor de la traducció sinó que va més enllà. En aquest sentit, és paradigmàtic l'«Elogi del poeta-traductor» (*OC/2*, 85-7), que acaba, sí, amb un elogi de Magí Morera, però que sobretot comença amb una imatge on gairebé podríem veure el 'poeta-traductor' muntat dalt d'un cavall blanc i anant a salvar la formosa donzella: «Fermança segura de la venturosa continuïtat de la nostra poesia és aquesta aurora de grans traduccions que avui lluu damunt la renaixença catalana».

De la mateixa manera, en comentar la traducció de *El burgès gentilhome*, de Carner, la qualifica de 'bella' però sobretot insisteix que el català ha d'arribar a regnar també en la comèdia: «On cal, tanmateix, un llenguatge independent de l'*Hôtel Rambouillet* tant com digne de ser escoltat pel Gran Rei ensems que parlat pel bon burgès, cregui's o no gentilhome» (*OC/2*, 122).

La llengua en la traducció

Les consideracions sobre la traducció ens acosten, tanmateix, als conceptes lingüístics de Riba, i vull comentar dos articles especialment rics en aquest sentit.

Al primer, el llenguatge que utilitza Maria Antònia Salvà,¹⁰ mallorquina, per traduir les *Geòrgiques cristianes* de Francis Jammes és objecte de lloança i ocasió per reivindicar el català per sobre de les variants dialectals:

el llenguatge es desplega també unànime i lliure en la seva riquesa: humilitat, puritat, llibertat exemplars avui, quan sobre el verb català el cisme batega les ales eixelabrades, i fa sentir la seva veu llagotejant per al llibertinatge, l'orgull i la contaminació. (OC/2, 75)

Recordem que aquest era l'ideal d'unitat de la llengua literària propugnat per Fabra, com la llengua utilitzada pels nostres clàssics:

una llengua literària uniforme on traspuaven a penes les variants dialectals de la llengua parlada, la llengua en què escrivien el català Ramon Muntaner, el valencià Ausiàs March i el mallorquí Ramon Llull. (Fabra citat dins Miralles 2000, 174)

Tinguem present que l'experiència viscuda a Itàlia relativament poc temps abans, amb Manzoni i la seva participació en la 'questione della lingua' defensant el toscà sobre la resta de dialectes italians era ben coneguda a Catalunya, si ens fixem que el poema que considerem fundacional de la nostra Renaixença és un record de l'*Addio ai monti*, de Lucia dins *I promessi sposi*, i que el mateix Riba ho comentarà en els seus articles sobre Aribau dins *Per comprendre* (OC/3, 92-117), donant-ho per cosa ben sabuda de tothom. Manzoni defensava el toscà sobre la resta de dialectes per aconseguir que la riquesa de la llengua fos «aver molti modi per significare molte cose», perquè «aver più modi per significarne una sola è impaccio e confusione» (Manzoni, «Il sentir messa», recollit dins Stella, Vitale 2000, 183). És irrellevant que probablement la consideració de Riba respecte a Manzoni no coincideixi amb la d'Aribau: si és cert que Aribau es va quedar amb la primera etapa de l'escriptor italià (Hina 1979, 291), en què defensava encara els dialectalismes milanesos, per a

10 En el volum *Carles Riba i la traducció*, on apareix una tria de textos ribians, Malé i Pegueroles (2006) ha deixat de banda aquells articles potser més tècnics i ha preferit els que defineixen la posició de l'autor de forma més general. Per aquest motiu no hi trobem els que es refereixen a les traduccions de Maria Antònia Salvà que comentem aquí. Fem un incís també per indicar que aquesta traducció de Salvà no és la de *Mireio*, publicada poc abans, que va causar una gran polèmica i sobre la qual existeix una abundant bibliografia.

Riba és fonamental en canvi la segona, que coincideix amb la nova versió de la seva novel·la, on aquests són eliminats per aconseguir una llengua nacional unitària. El que és rellevant és que la situació lingüística italiana era coneguda a Catalunya ja des del temps de la Renaixença.¹¹

Més interessant és encara el segon, on Riba comenta el *Gènesi* traduït per Mn. Frederic Clascar,¹² començant amb una imatge significativa:

Estem fent una doma ímproba del nostre llenguatge. Generós corser adolescent, s'espolsa de damunt tot genet tímid. Ama el cavalcador aplomat, àgil, dominador amb la ciència i amb l'esperó. I també amb la seva bona mica de deseiximent, de follia. (OC/2, 163)

Imatges a part, l'article aprofundeix sobre la idea que Catalunya, i en aquest cas més concretament la llengua, no ha seguit l'evolució de les seves veïnes. Tanmateix, aquí aquesta és considerada més aviat una qualitat. Quan el que cal traduir és la *Bíblia*, l'existència d'un segle d'or («dos segles d'or, i tot», OC/2, 164), és gairebé una nosa: aquest segle d'or, s'interposa entre l'original i la traducció. Les llengües més 'academitzades' són també massa rígides, mentre que:

Per a una llengua nova [...] les bones versions constitueixen, almenys almenys, una gimnàstica noble [...]. (Mn Clascar) ha fet el que seria impossible si ja l'expressió hagués cristal·litzat en la facilitat de la frase sempre a punt. (OC/2, 164)

Pel que fa a les qualitats de la traducció pròpiament dita, Riba hi veu un «escorcollament aciençadíssim de la nostra llengua» (OC/2, 166), amb la creació de nous mots seguint les lleis de l'evolució des del llatí «si no sempre del tot escrupolosament» (166). Efectivament, el text de Clascar mereixeria un estudi més minuciós: una anàlisi del lèxic ens mostraria certament una abundància d'arcaïsmes que posteriorment Fabra bandejarà del seu diccionari ('colre', o 'despartir', per donar només un parell d'exemples), però serien sobretot interessants aquests neologismes no gaire escrupolosos de què ens parla Riba. Cal tenir en compte que ens trobem en el moment en què Fabra està treballant en allò que serà el *Diccionari*, i que és l'època en què, com comenta Pere Bohigas:

11 Seria interessant veure com alguns coneixements, com ara la mateixa font manzoniana de l'*Oda a la pàtria* d'Aribau sembla en un cert moment oblidada per la crítica literària catalana (veg. F. Guardiola, «Manzoni i Aribau», dins *Serra d'Or*, gener 1984, 1-2).

12 Frederic Clascar, *Les primeries del món*, Barcelona, 7 de desembre de 1914.

hi hagué la pruija del purisme i del neologisme, no ja en la forma ingènua de molts escriptors de la Renaixença, sinó amb la saviesa d'escriptors com Josep Carner, Guerau de Liost i Carles Riba, en possessió d'un gran bagatge de cultura literària, i el darrer, a més, amb una sòlida preparació filològica. Fou en aquest ambient de depuració, renovació i experimentació alhora, que Mn Frederic Clascar, membre de l'Institut d'Estudis Catalans [...] emprengué la gran tasca de traduir la *Bíblia* al català, dels textos originals. (Bohigas 1982, 66)

La llengua

Si bé és cert que Riba no pretén en cap moment construir una teoria explícita sobre la llengua, no hi ha dubte que aquesta és una de les seves preocupacions principals. Anirem veient quin és l'ideari que es va dibuixant en les seves obres,¹³ tant pel que fa al llenguatge pròpiament literari com a la llengua des del punt de vista teòric i en aquest sentit caldrà analitzar també quin és el paper que segons ell hi tenen el gramàtic per una banda i l'escriptor per l'altra.

En molts dels articles que estem estudiant els comentaris sobre altres autors donen un judici de valor que es basa justament en allò que ell considera qualitats lingüístiques, i de seguida en veurem alguns exemples.

En general, Riba valora la precisió i sobretot la intel·ligència, i és sempre present la idea molt noucentista de la necessitat d'un ordre i d'una disciplina, com veiem amb una nova cita de J. Joubert: «Una llibertat sense mesura, en qualsevol cosa que sigui, és un mal sense mesura» (*OC/2*, 83). Obtenen així una valoració positiva per començar Robert Browning que aconseguí, per a la llengua anglesa, tallar «amb una quirúrgica certesa», per aconseguir «una expressió alleugerida, sòbria, forta i ràpida com un atleta» (54), i pel que fa als autors catalans, Guerau de Liost: «un llenguatge fidel i precís d'intel·ligència pura; gairebé ens estimariem més que se'ns permetés dir: de ciència. Que no és dir poc, en un libre català d'humorisme» (53); o Carner, que apareix citat sovint en articles sobre altres autors i anomenat «príncep de la nostra lírica, el poeta de *La paraula en el vent*» (59).

Ara bé, anem a aquells articles en què aprofundeix en l'anàlisi lingüística sense limitar-se a un comentari valoratiu de les obres o els autors. En aquests apareix també el seu concepte d'allò que és realment la poesia: «¿I no consisteix la poesia a donar el nom de les coses, que és com definir-les, però amb un màxim de llum en un mínim de matèria expressiva?» (*OC/2*, 177).

¹³ Triadú (1954) fa un recull sistemàtic tot i que molt breu i essencialment recopilatori de les idees de Riba escampades al llarg de la seva obra de crítica sobre aquest tema i dedica un capítol específicament al llenguatge.

No és una coincidència que 'mot' sigui un dels substantius que més utilitza el Riba poeta (veg. Medina 1986): en parlar de Millàs-Raurell, en efecte, després de valorar-ne la sintaxi, i també el lèxic, comenta dos aspectes que es relacionen precisament amb els mots: «els mots són imatge i són concepte, i llur fallida és la mateixa fallida de la poesia» (OC/2, 131) i «(Millàs-Raurell) Voldria mots exactes com xifres. Però li reïxen - venjança dels mots - eixuts com xifres» (134). Igualment, en parlar de Josep Maria López-Picó, els mots: «apareixen com estiragassats en voler fugir, com si deixessin les ales entre els dits impacients del poeta» (143). O encara en parlar de Joaquim Folguera: «Tal volta cap mot sovinteja tant en la poesia de Joaquim Folguera com l'adjectiu 'pur'. Cap sensació és tan immediata en ella, com la d'haver-hi passat un àcid per damunt» (153). Notem a més la ironia del fet que l'adjectiu que més sovinteja en la seva poesia sovinteja també en la del nostre autor (tot i que suposem que Riba considerava que en la seva no hi havia la contrapartida negativa que veu en la de Folguera).¹⁴

És, doncs, l'ús d'un lèxic precís i pur, però d'una puresa que no el faci crear imatges estèrils, allò que Riba valora en la llengua literària, i un dels autors que segons ell aconsegueix arribar a aquesta qualitat lingüística és Joaquim Ruyra. En parlar d'ell, Riba en comenta la llengua, que té el do de la paraula «en la qual perduren el so, i la llum, i l'olor, i el palp, i el moviment» (OC/2, 136).

Riba i Fabra

No m'entretindrè més sobre qüestions que tenen més a veure amb la poètica que amb la llengua pròpiament dita i passaré a estudiar dos articles que mereixen un capítol a part, donat el tema que ens ocupa: «Pompeu Fabra» i «De Pompeu Fabra, encara. Il·lustracions i corollaris», publicats a *La Veu de Catalunya* el 1918, respectivament el 9 i el 16 d'agost el primer (dividit en dues parts) i el 23 d'agost el segon (OC/2, 80-5).

Recordem que Fabra ha publicat les *Normes ortogràfiques* el 1913, i que aquestes han estat adoptades en tots els documents oficials per decisió explícita de Prat de la Riba, però que hi ha hagut múltiples discòrdies (que no amainaran totalment fins al cap de vint anys, el 1934, veg. Solà 1987b) fins a arribar a la defecció de mossèn Alcover, que les rebutja en separar-se de l'Institut el 1918, o a les dues conferències de R. Miquel i Planas a l'Ateneu Barcelonès (*Contra la reforma lingüística de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1918). És en aquesta situació que s'inscriuen els dos articles que tractem ara.

¹⁴ Medina (1986) troba com a adjectiu més utilitzat per Riba en tota la seva obra poètica, després de 'tot', 'pur'. També ens informa que ja Domènec Guansé (1953) havia remarcat el mateix en el seu treball sobre les *Elegies*.

Per començar Riba cita el mateix Pompeu Fabra, en la seva famosa definició de quin és l'ideal que persegueix, i que ell adopta pràcticament com a seu:¹⁵

Cal retenir, del parlament llegit per En Pompeu Fabra [...] un paràgraf substanciós com una divisa: «L'ideal que perseguim no és la resurrecció d'una llengua medieval, sinó formar la llengua moderna que fóra sortida de la nostra llengua antiga sense els llargs segles de decadència literària i de supeditació a una llengua forastera». (*OC/2*, 80)

A partir d'aquí, sense aprofundir en cap aspecte teòric particular, pren posició a favor de Fabra basant-se en conceptes reconegudament noucentistes, com ara la mancança que representa per a la nostra llengua respecte a les veïnes el fet de no haver tingut un període clàssic, i en l'autoritat principalment de Vossler i Lutoslawski. És vossleria el reconeixement del paper de l'individu en la creació i la difusió del llenguatge que veiem en aquestes seves paraules:

Però, essent el fet de la llengua un fet de llibertat, és a dir, de creació, era possible que els catalans, des d'un donat moment, *volguessin* no sols purificar la llengua, sinó més, arbitrar-la per formar-ne un idioma modern, expressió viva d'un esperit així mateix modern i viu. (*OC/2*, 81)

Al segon d'aquests articles, Riba es fixa més especialment en el problema dels dialectalismes i ataca violentament qui els defensa: «Les ànimes dialectals s'han arrapat, han tancat els ulls i no han seguit; algú ha perdut l'esma i ell mateix no sap on para» (*OC/2*, 83) i defensa l'actuació de Fabra i de l'Institut que han sabut evitar que el català fos «una llengua triturada en dialectes i sistemes ortogràfics de penya literària» (84), basant-se altre cop en J. Joubert: «Una llibertat sense mesura, en qualsevol cosa que sigui, és un mal sense mesura» (83).

Cal insistir, però, en el fet que Riba és abans que res un poeta, i que de la mateixa manera que ja de bon començament, en presentar-nos els seus textos d'assaig, ha rebutjat tenir qualsevol teoria prèvia i preconcebuda respecte a la literatura, tampoc no pretén en cap moment presentar una teoria articulada pròpia sobre la llengua. Altra vegada de manera molt noucentista, accepta de forma raonada l'autoritat de Fabra, i defensa al capdavall la llibertat del creador, definint quina és la «veritable natura del llenguatge»: «en què la part de creació original comença allí on acaben els límits de la convenció dins la comunitat lingüística (gramàtica), en altres mots, del residu passiu de l'activitat creadora de l'estil» (*OC/2*, 84).

¹⁵ Aquesta citació apareix en un autògraf de Fabra a l'àlbum que Riba havia regalat a Eugènia, filla del filòsof Crexells. Vegeu fig. 2 al començament d'aquest treball i Turull i Crexells 2017 per a aprofundiments.

Fixem-nos que parla de «veritable natura del llenguatge» però el que està definint és la part del llenguatge que té a veure amb la creació literària i veurem com aquesta idea es va definint al llarg de la seva obra crítica: existeix un llenguatge convencional i la creació original és allò que va més enllà; o dit d'una altra manera, el gramàtic té un paper fonamental en la fixació d'una base de llenguatge, el 'llenguatge convencional', però sobre aquesta, és l'escriptor qui desenvoluparà la seva capacitat de crear-se el seu propi 'idioma'. I no ens recorda això la ben famosa frase del seu contemporani Marcel Proust al *Contre Sainte-Beuve*: «Les beaux livres sont écrits dans une sorte de langue étrangère» (Proust 2000, 297).

2.3.2 *Els marges* (1920-26). Primera edició: Barcelona, Publicacions de «La Revista», 1927

El segon recull d'articles de Carles Riba continua en la mateixa tònica del primer, però com veurem, els sis anys que els separen han estat densos d'esdeveniments, tant en la vida personal i professional del nostre autor, com en la del país. Excepte algunes presentacions d'artistes per a revistes com ara la *Gasetta de les Arts* o volums de col·leccions com les Monografies d'Art de les edicions Quatre Coses, es tracta de textos publicats a *La Publicitat*¹⁶ o bé a *La Veu de Catalunya* i tracten principalment de crítica literària.

Riba és un jove al voltant de la trentena que va madurant en la seva qualitat de filòleg i intel·lectual i això es reflecteix entre altres coses en la mateixa dimensió dels articles, més aprofundits i per tant més llargs, sovint, que els anteriors. Al mateix temps, el país sembla anar-se estabilitzant en el seu camí d'afirmació nacional, malgrat la dictadura de Primo de Rivera i les seves actuacions contra la cultura catalana, que no impedeixen, per exemple que es continuïn publicant, més o menys censurades, *La Veu de Catalunya* o *La Publicitat*.

El 1920, Riba torna d'un viatge a Itàlia per prendre possessió d'una càtedra a l'Escola de Bibliotecàries (de la qual serà posteriorment desposseït arran de l'afer Dwelshauvers el 1924, ho veurem més avall). A principis de març del 1922 marxa a Alemanya per estudiar amb Karl Vossler i torna a Barcelona a primers de març de l'any següent. El 1923 entra a col·laborar amb Fabra a les oficines lexicogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans. El 1924 fa un primer viatge a París, on tornarà l'any següent, entre novembre i desembre de 1925, per perfeccionar els seus estudis de grec en vistes a prendre possessió d'una càtedra a la Fundació Bernat Metge (Medina 1989, 1: 48-61). En aquest temps, doncs, aprofundeix els seus coneixements, madura també professionalment, i entra en contacte amb molts dels personatges del

16 El nom de la revista és *La Publicidad* fins el 1922 i *La Publicitat* de 1922 a 1939.

món intel·lectual europeu de l'època, començant pel mateix Vossler, però continuant amb Unamuno o Valéry, que coneixerà personalment a París en ocasió del seu primer viatge entre agost i setembre del 1924, o els hel·lenistes Mazon, Puech, Desrousseaux etc (Medina 1989, 1: 61).

Per altra banda, demostra ja quina serà la seva actitud davant dels esdeveniments polítics que poden anar en contra de la seva integritat moral arran de l'afer Dwelshauvers,¹⁷ esmentat més amunt. Efectivament, és poc temps després d'haver pres possessió del seu càrrec a l'Escola Superior de Bibliotecàries que les noves autoritats nomenades per la Dictadura de Primo de Rivera decideixen suprimir el Laboratori de Psicologia Experimental patrocinat per l'Institut d'Estudis Catalans i dirigit pel professor belga George Dwelshauvers. Molts professors de les escoles de la Mancomunitat van firmar una carta col·lectiva en què mostraven el seu suport al professor i van rebre com a resposta un avís amb l'amenaça que serien destituïts en cas de no retractar-se. Naturalment Riba no es va retractar i va ser destituït. Com diu ell mateix en una carta citada per Medina: «Aquesta destitució m'ha fet, aquest temps, més dura la vida; he hagut de refer el sou perdut amb feines editorials no sempre agradables: i encara he estat dels que millor s'ha salvat» (1989, 1: 56).

Mentre es produeixen aquests esdeveniments i també la maduració del nostre jove intel·lectual a Europa, a Catalunya el que havia estat mestre de tota la seva generació, Eugeni d'Ors, dimiteix dels seus càrrecs a les institucions catalanes, comença a escriure exclusivament en castellà i es trasllada finalment a viure a Madrid el 1923. Tot havia començat¹⁸ el 1920 amb un enfrontament amb el president de la Mancomunitat, aleshores Puig i Cadafalch: els analistes donen diferents interpretacions de l'afer, però el que sembla segur és que una certa intransigència per part de Puig va anar a topar amb la megalomania de Xènius. Allò que tots troben inadmissible és la posterior persecució de la qual fou objecte Ors, fora de l'àmbit funcional, en institucions suposadament autònomes com l'Institut d'Estudis Catalans o l'Escola de Bibliotecàries. Ara bé, això no justifica que després abandonés totalment Catalunya i agafés a més posicions feixistitzants.

Cal recordar encara respecte a Ors el seu enfrontament amb Fabra durant la discussió de la normativa (Balcells, Pujol 2002, 108, nota 248). Miracle (1968) reporta que pels volts de 1913 Ors havia fet córrer aquesta definició del paper de Fabra: «Els gramàtics són uns senyors que porten la maleta als escriptors».

Tot el recull de *Els marges* és de tota manera ja molt menys orsià que el precedent. Com diu Sansone:

17 Per a aprofundiments, veg. Medina 1989, 1: 55-6 i notes.

18 Veg. Balcells, Pujol 2002, 101-14 i també el clàssic de Díaz-Plaja, *La defenestració de Xènius* (1967).

l'encara jove literat [...] havia anat enriquint la seva cultura i la matèria de meditació també per la publicació - esdevinguda en aquell període - d'obres de Vossler i Du Bos, d'Ortega y Gasset i Valéry, de Murry i Brémond. (1967, 16)

Encara podríem afegir una llarga tirallonga de noms. Sansone troba a més dins l'article en què Riba parla d'Alcover, «una autèntica declaració de fe crociano-vossleriana quan es refereix a una 'forma com a emanació directa, perfecta, del contingut'» (1967, 16). Ors apareix encara en alguna referència («Xènius, sensible als senyals dels vents, ha insistit a cridar alerta. 'N'hi ha que confonen el Poble amb el folklore', ha dit, i la frase constitueix un epigrama i una doctrina ensems», *OC/2*, 237) mentre es manté aquella fascinació tan noucentista que vèiem al recull anterior pels mots, però és paradigmàtic, com és sabut, l'article «Entre dos diletantismes» (*OC/2*, 298-304), on és clar el distanciament de l'orsisme.

Els marges és també el recull on apareix un dels articles de Riba que més ressò va tenir en el seu moment i també posteriorment: «Una generació sense novel·la» (*OC/2*, 311-19). Malgrat l'abundància de la producció crítica que s'hi refereix (Malé en fa un resum i una anàlisi aprofundida en nota a Malé i Pegueroles 2001, 124), per a l'aspecte de la personalitat de Riba que ens ocupa, em quedo amb l'exhaustiva monografia que li va dedicar Alan Yates ([1975] 1981²) situant-lo en el debat sobre la novel·la que s'havia iniciat a Catalunya ja alguns anys abans, i la seva descripció:

La conferència de Riba és inequívocament una acció defensiva, feta per un noucentista sincer i impenitent que no vol veure les conseqüències del moviment - la seva poesia, el seu llenguatge literari i la seva 'cultura moral' - sacrificades en un canvi de clima cultural. ([1975] 1981², 198)

La llengua

En aquest segon recull, com he dit molt més madur que l'anterior, disminueix l'atenció per la llengua en els comentaris sobre els autors, a favor dels aspectes tècnics i l'anàlisi del procés de creació.

Així trobem un esplèndid comentari sobre Muntaner («En Ramon Muntaner, home d'imperi», *OC/2*, 319-23 [1925]), on podem participar d'allò que els estudiants de Riba devien viure durant les seves lliçons, i és aquell entusiasme que aconsegueix fer-nos penetrar i comunicar-nos la bellesa d'un text distant diversos segles de nosaltres, però on no trobem cap comentari lingüístic ni cap referència a la llengua de l'època com a fonament per a la llengua catalana moderna. Pel que sembla, els fonaments d'aquesta ja es consideren prou sòlids, i els comentaris són estilístics:

Qui ha escrit, per exemple (c. CXCI): '[Los almugauers] van trocejar llances e esbudellar caualls, que així mateix anauen entre ells, com si anassen per un jardí' ha reeixit en la més bella suma que pugui donar-se de joia verbal, de plasticitat, d'entusiasme per l'acció i d'ironia, de la millor ironia, que és la filla de la fortalesa i de l'èxit serè,

o bé històrics, sobretot referits al patriotisme, això sí, de l'autor de la *Crònica*.

Són exclusivament estilístics fins i tot els comentaris sobre l'obra poètica de Carner, el qual serà en canvi qualificat de figura tutelar del català en parlar de la llengua de la traducció, com veurem més avall, i especialment tècnics són els que fa de Marià Manent, de qui comenta les al·literacions: «i el període es resol en un malencònic fregadís de bilabials sonores, i un últim eco de les nasals del primer vers» (*OC/2*, 219); «...una rima de cruets dentals sordes...» (220).

Sansone posa de relleu l'article sobre Pujols (*OC/2*, 269-98):

No és casual, en efecte, que sigui dels anys 1922-23 el llarg assaig sobre «L'estil de Francesc Pujols» d'un plantejament metodològic molt sòlid i d'una rara finesa, sever i documentat, precís i elegant, mereix ésser considerat com un dels exemples més ben trobats d'un cert tipus de crítica estilística i encara avui ésser assimilat com un autèntic ensenyament. (Sansone 1967, 16)

Deixant de banda els elogis, és efectivament molt visible el plantejament metodològic a què es refereix Sansone en aquest article en què Riba insisteix especialment sobre diversos aspectes estilístics de la prosa de Pujols. En primer lloc hi analitza el període pujolià:

Per a fer entrar uns quants principis dins una ment tossuda, la retòrica més eficaç és la de la frase breu, de ritme sec i igual, que sona més com una ordre peremptòria que com una invitació al raonament. El període ciceronià, en canvi, sota la seva vasta música desplega un joc lògic, complet i articulat en totes les parts. (*OC/2*, 273)

També es fixa en alguns usos sintàctics, com ara la diferència que implica l'ús o no del pronom:

no diu 'recordo [...]' sinó: 'Me'n recordo que, etc'; és a dir, l'autor no va a descobrir modestament, en companyia nostra, el seu propi record, sinó que el pronom 'en', posat al començament de la frase, representa tot el que vindrà i que l'autor ja té *in mente* a punt de fer-nos-en el do i meravellar-nos. (*OC/2*, 277)

O en l'ús de la frase feta, «que dins el tresor de la llengua té alguna cosa de perpetuació caricaturesca d'un complex de representacions circumstancial» (*OC/2*, 285), o de la metàfora:

Donat que la llengua és, comptat i debatut, essencialment metafòrica - «un diccionari de metàfores esgrogueïdes», l'anomenà Jean Paul - s'ha pogut dir (Friedrich Strich) que la paraula metafòrica, 'llenguatge potenciat', no és pel que fa a la pura realitat del món sinó «el reflex d'un espill». (*OC/2*, 286)

No li interessa en canvi la correcció o no del català de Pujols (hi fa només un comentari escadusser: «pel nexa lax d'un gerundi a l'espanyola», *OC/2*, 297), però sí que aprofita un moment donat per generalitzar sobre la llengua de l'època:

aquest egotisme pujolià és viu en mil tombs del parlar corrent, no intervingut pels gramàtics de la darrera hora. Perquè quant a la literatura, fins avui constitueix una excepció l'autor que més o menys evidentment no es passegi en elàstics per la seva prosa, perorant i gesticulant, en tota la virolada intimitat dels seus humors i de la seva suficiència. (*OC/2*, 277)

A part d'aquest darrer comentari, trobem referències altre cop al concepte de llengua catalana de Riba en els dos articles més polèmics del recull.

Al primer, «Entre dos diletantismes», com dèiem més amunt declaració de distanciament de l'orsisme, hi trobem encara conceptes noucentistes (veg. Castellanos 1987 o també Murgades 1987c), com les definicions d'atzar i de cultura:

Atzar i cultura són dos termes que mútuament s'exclouen; ja que cultura vol dir creació i llibertat, domini sobre tota força natural, compensació de tot factor cec o imprevist, endegament de tota circumstància. (*OC/2*, 300)

O el fet que la llengua no pot viure sense institucions:

I perdre, en cultura, és no guanyar-ho tot: és innocent de pensar que salvaríem una literatura encara que no reeixíssim a aixecar una Universitat verament nodridora, o que podríem mantenir la llengua en una fecunda vitalitat si per altra banda la nostra política restava a mig camí dels seus fins. (*OC/2*, 299-300)

Pel que fa a la llengua pròpiament dita, Riba hi insisteix en el seu concepte de progrés històric, defensant els autors de la generació anterior, que no tenien les eines necessàries i que «havien de començar per crear-se, de-

sorientats, autodidactes, una primera sòlida base de tradició, més encara, una llengua».

Per a ell, el paper del gramàtic és diferent del de l'escriptor però ambdós són igualment necessaris i és gràcies a la tasca del gramàtic que l'escriptor pot elaborar i assolir l'objectiu: «una llengua, la qual cosa no vol dir tant un sistema de motlles de pensament fets i a punt, com un sistema de suggestions de pensament».

El segon article que ens interessa aquí és «Una generació sense novel·la» (*OC/2*, 311-19) on, a més de participar, com ja hem dit, a la polèmica sobre la novel·la a Catalunya, Riba insisteix sobre la idea noucentista de la llengua literària que ha de ser construïda: «Hom veu que cal reconstruir molta cosa, amb modèstia i paciència, damunt fonaments pregons i amb material resistent: en primer lloc, la llengua literària» (313), i parla de la feina de «tots aquests vint o vint-i-cinc anys», seguint, doncs, en la línia del concepte de progrés que esmentàvem respecte a l'article anterior.

És especialment rellevant, però, la defensa que hi fa del paper dels poetes com els únics capaços de crear el català literari (*OC/2*, 313), continuant amb el concepte de repartiment de papers entre gramàtics i escriptors que ja havíem vist en el segon article que dedicava a Pompeu Fabra («De Pompeu Fabra, encara. Il·lustracions i corol·laris»):

Direm, doncs, més: únicament els poetes haurien pogut crear el català literari. En la poesia, la llengua, plasmada per a ésser el vehicle d'allò més bell i més bo de l'home, s'ha revestit de dignitat, ha adquirit matisos delicats no solament de significació, sinó també de so.

La llengua en la traducció

Seguint la línia del desplaçament de l'interès de Riba envers aspectes més teòrics o d'anàlisi de la creació literària respecte a les qüestions estrictament lingüístiques, només un article d'aquest recull analitza una traducció, «La Fontaine traduït per J. Carner» (*OC/2*, 249-55) (1921). El tema hi és, però, tractat de forma molt aprofundida i els dos autors implicats, La Fontaine i Carner, li donen ocasió per a definir més concretament el seu concepte de llengua i especialment de llengua literària.

Direm d'entrada que, tal com ens esperàvem, Riba hi defensa sense mitges tintes la versió de Carner:

Les condicions socials de Catalunya, del català per tant, havien forçosament d'afeblir la mundanitat i engruixudir la plasticitat camperola (de La Fontaine). Però la meravella de la traducció de Josep Carner consisteix a fondre l'una i l'altra en una bonhomia burgesa, tota barcelonina, amb la seva fraseologia i tot (*OC/2*, 254),

fins al punt que Carner és considerat (com ja havíem vist també en altres ocasions) gairebé podríem dir com un epònim del català: «L'època actual del català serà designada amb el nom de Josep Carner, perquè pel seu estil passa tota la història del català, no feta, sinó fent-se en curs de creació» (*OC/2*, 253), o més avall: «Dins la poesia catalana, Josep Carner ha socialitzat la gràcia» (253).

Ara bé, els comentaris positius sobre la traducció de Carner no amaguen allò que Riba troba admirable i intraduïble de la llengua de La Fontaine. L'article és sobretot una anàlisi de la diversa evolució de les dues llengües que l'ocupen, el francès per una banda, amb el període clàssic representat justament per l'autor de les *Fables*, juntament amb Malherbe, amb la creació de l'Académie Française, etc, i el català amb l'absència d'un període d'aquestes característiques. La principal conseqüència d'aquesta diversa evolució serà allò que Riba sintetitza i posa de relleu en el primer paràgraf de l'article respecte al valor, o potser hauríem de dir a la funcionalitat, que tenen els mots en cada una de les dues llengües: «Podria dir-se de La Fontaine, que els seus mots ni pesen més que l'esprit que embolcallen, ni afegeixen per llur compte cap ressonància a la vibració justa que ell els imprimí» (*OC/2*, 249).

Vet aquí altra vegada l'afany noucentista de claredat respecte a la llengua catalana, però veurem com Riba hi aprofundeix i matisa sobretot l'ús que l'escriptor pot fer dels mots. Més avall encara:

Entre l'autor i el lector, els mots, a semblança de la moneda en una transacció, representen un valor exacte, sobre el qual no cal inquietar-se: l'intercanvi subtil de l'expressió i la comprensió, es fa per mitjà d'ells, però per damunt d'ells. (*OC/2*, 249)

Efectivament, un dels objectius principals dels autors del classicisme francès, La Fontaine i abans d'ell Malherbe, va ser crear un instrument fiable que els escriptors poguessin utilitzar amb tota seguretat: «per aquest camí, el francès havia d'esdevenir un teclat de sons justos, mecànics, però meravellosament dòcil a les diferències de pulsació. Fins que els romàntics esbotzessin l'instrument» (*OC/2*, 251).

L'anàlisi de Riba va, però, més enllà, i és en aquest text on trobem un intent de definició d'allò que és el llenguatge artístic, diferent del llenguatge tècnic en el qual cada mot té exclusivament el pes previst. Hi veiem altre cop la influència de l'escola idealista alemanya, pensem en el concepte de *scarto* de Spitzer (1966, 46): «a qualsiasi allontanamento dallo stato psichico normale, corrisponde nel campo espressivo, un allontanamento dell'uso linguistico normale». Riba diu:

En l'escriptor de raça, tot mot ha de semblar un neologisme, a condició que tot neologisme adquireixi, tot d'una d'ésser forjat, com un plec de nissaga. El llenguatge artístic es malfia dels pervinguts i dels metecs. (*OC/2*, 249)

L'artista ha d'utilitzar la llengua i imprimir-hi el seu estil, és a dir exercir-hi el seu particular 'allunyat' de l'ús normal, però perquè això es pugui produir, cal que els mots tinguin el valor precís i exacte del qual parlàvem abans. Els 'pervinguts' i els 'metecs' són aquells que no tenen un coneixement segur de la llengua però també pot ser la llengua mateixa qui pot no proporcionar a l'escriptor un instrument prou segur.

Per altra banda, és cert que el període clàssic és una etapa obligada en l'evolució d'una llengua, però és sobretot la primera d'una sèrie. Així, el problema següent és que en català «som a l'alta mar de l'estil», donat que no n'hi ha hagut un ús suficient. Un cop fixats la gramàtica i el lèxic, és a dir quan el gramàtic ha fet la seva part de la tasca, cada mot es carrega de significat i de matisos a través del seu ús al llarg del temps per part dels escriptors, mentre que en el nostre cas:

Sembla llei inexorable, que tot escriptor nostre s'hagi de debatre personalment amb una munió de problemes de gust- de gust estilístico-lingüístic, per a dir-ho amb la màxima precisió- la complicació dels quals està en raó directa del cabal inèdit que ell porta. Problemes, naturalment, que comencen allà on acaba la jurisdicció de la gramàtica i del diccionari, és a dir, del residu de convenció; som a l'alta mar de l'estil. (*OC/2*, 252)

Resumint: l'estil, o el que Riba anomena en altres ocasions l'idioma, cada escriptor se l'ha de crear, però per fer-ho ha de tenir un instrument com el francès del classicisme, que li proporciona un teclat de sons justos, fins i tot mecànics, i tenir-ne un domini com no en poden tenir els pervinguts i els metecs. A partir d'aquí, podrà allunyar-se'n de la manera que li sembli més adient, però si es troba amb una llarga tradició, com passa altre cop amb el francès, que ha recorregut diferents etapes, inclosa la del romanticisme que arriba a esbotzar l'instrument, no caldrà que es debati personalment amb una munió de problemes de gust que altres escriptors ja hauran resolt, i només s'haurà d'enfrontar amb els que planteja ell mateix.

Josep Pla

En l'aplicació a l'anàlisi estilística de diversos autors catalans del seu concepte de llengua literària, Riba fa algunes consideracions de valor, com hem vist per exemple respecte a Carner. En un altre lloc, respecte a Carles Soldevila, Riba se sorprèn de la qualitat de la seva prosa, que sembla prescindir sense conseqüències d'aquella manca de tradició que en canvi per al nostre noucentista era fonamental: «sembla nascut pur en totes les seves peces, d'una llarga tradició que, al capdavall, no existeix» (*OC/2*, 252).

De Verdaguer, Riba en valora la creació del que anomena «l'estil literari tendre» i que seria la seva contribució fonamental a aquesta tradició que està en curs de construcció. Referint-se a l'ús del verb 'llescar' per part de Verdaguer, diu:

[Verdaguer] havia creat en català alguna cosa que no té preu: l'estil literari tendre, fet de les locucions i les imatges de la màxima irradiació afectiva, que duïen una vida intensa i arraconada dins la casa i dins el folklore. (*OC/2*, 263)

Però són especialment rellevants les consideracions sobre la llengua de Josep Pla,¹⁹ tradicional opositor de les teories noucentistes en aquest àmbit. Si per a Riba l'ideal eren els clàssics francesos, per a Pla serà Voltaire:

En literatura, la fórmula de l'estil es troba potser en aquesta frase de Voltaire: «Les mots familiers sont les ressorts du style». La veritat - o el que em sembla que ho és - només es pot formular amb mots familiars. Tracteu de formular-la amb mots rebuscats. Fareu riure la gent. (Pla 2001, 28)

Però també, a part: «El que passa és que jo sóc partidari d'ampliar el nombre dels mots familiars - d'ampliar-los constantment. Sovint l'obvietat és irrisòria i risible».

Es retreu justament a Riba el fet d'utilitzar mots rebuscats, però si ens fixem en la formulació teòrica, la seva era una recerca gairebé obsessiva de simplicitat i claredat, la recerca d'un llenguatge on els mots tinguessin simplement un valor precís. Veurem més endavant quins eren els resultats d'aquesta recerca a la pràctica, en textos no poètics, i si d'aquesta seva lluita amb la llengua en sortia de vegades derrotat com comenta Ferrater (1979, 17).²⁰

Pel que fa a l'estil de Pla, per a Riba aquesta presa de posició es tradueix en els seus escrits en:

una santa horror a la retòrica, és a dir a tot allò que sigui fet, solemne i transmès. [Però que] En català, on els mots i els toms sintàctics tenen més aviat un relleu virginal, agressiu, intervingut a penes per la literatura [...], s'imposa a l'escriptor com una manera de retòrica popular tan terrible i al capdavant tan falsa com la d'escola. (*OC/2*, 252-3)

¹⁹ Per a aprofundiments sobre els aspectes més literaris de la consideració de Riba envers Pla, veg. Malé i Peguerols 2000.

²⁰ «Perquè [...] Riba era poc destre, tenia poca traça en el maneig de la llengua». També més endavant: «...s'ha de tenir un enorme control de la llengua que en podríem dir col·loquial, de la llengua del diàleg, de la llengua ordinària. Ara bé: de control d'aquesta mena de llengua, Riba no en va tenir mai» (Ferrater 1979, 115).

Si tornem a la idea de tradició de què parlàvem, la retòrica com «tot allò que sigui fet, solemne i transmès» pot tenir connotacions positives i l'escriptor la pot utilitzar de manera productiva. Pla, en rebutjar-la completament acaba utilitzant una retòrica d'un altre tipus, la popular, de manera mecànica. Amb paraules de Riba, Pla utilitza imatges i metàfores entremesclades «amb una fertilitat una mica mecànica» (OC/2, 351), i es deixa seduir per les paraules mateixes: «Per un mot bell, maliciós o sensible, Josep Pla es vendria l'ànima o l'escrit al diable» (335).

En conclusió, segons Riba, Pla es deixa portar en escriure en català per aquesta «retòrica popular», i a més la utilitzarà molt més còmodament per a escriure en espanyol, una llengua que justament ha anat perdent el relleu amb la seva utilització en tots els àmbits, sobretot el burocràtic:

entre les circumstàncies que l'han dut a escriure en espanyol hi ha, sens dubte, la del menor esforç que li representa el camí invers d'imprimir, mitjançant l'il·limitat barbarisme, banalitat i alhora relleu a una llengua que els ha perduts rodolant pel paper timbrat. (OC/2, 253)

Pel que fa a la 'banalitat', veurem més endavant com la utilització d'aquest concepte per part de Riba es relaciona amb Gide i demostra la influència que aquest autor té en la seva consideració sobre el classicisme francès.

2.3.3 *Per comprendre* (1927-35). Premi Maragall 1937.

Primera edició: Barcelona, Publicacions de «La Revista», 1937.

Segona edició: Barcelona, Institució de les Lletres Catalanes, 1938

Els deu anys que transcorren abans de la publicació d'un nou recull d'articles de Riba han aportat a l'autor una certa estabilitat econòmica i professional: és professor a la Universitat, tot i que de forma irregular per motius polítics, professor a la Fundació Bernat Metge, i sobretot és nomenat membre de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans el 5 de març del 1932, després d'haver-hi treballat com a col·laborador a les Oficines Lexicogràfiques des del 1923 (Medina 1989, 1: 76-7). Pel que fa a la situació política, durant aquest temps es produeixen grans esdeveniments, positius i negatius, per a Catalunya: des de la proclamació de la República Catalana l'any 1931 per Francesc Macià que portarà a l'obtenció de l'Estatut d'autonomia, a la presidència de Lluís Companys després de la mort de Macià, els fets del 6 d'octubre 1934 amb l'empresonament del govern de la Generalitat, el seu retorn el 1936 i la sublevació militar que desencadenarà la guerra civil. Riba és conscient de la seva responsabilitat envers el país en el seu paper d'intel·lectual, tal com ja havia demostrat arran de l'afer Dwelshauvers al 1924 i com tornarà a demostrar amb la seva actitud després de la desfeta de la República, i al 'Prefaci' al volum,

escrit a l'agost 1937, ja començada la guerra i després dels fets de maig, en justifica la publicació per la voluntat de servei:

Un llibre, avui i a casa nostra, no és justificat que surti a la requesta de lectors, sinó pel que hi hagi d'inequívoc en el seu abast i en el seu servei. En aquest meu [...] el que hi ha de segur és l'esforç que he esmerçat per comprendre. (OC/3, 9)²¹

Des del punt de vista dels temes tractats, aquests són estrictament culturals, i és per aquest motiu que queda fora del recull el per altra banda ben conegut article «Polítics i intel·lectuals», publicat a *La Publicitat* entre març i abril de 1927 però recollit en volum només pòstumament.²²

Sansone destaca en aquests articles les influències dels corrents crítics literaris francesos, i especialment Valéry, tot i que encara troba alguns rastres de vosslerianisme, per exemple a les pàgines dedicades a Aribau. Manllevant les paraules de Sansone, podem dir que:

tampoc no podem parlar aquí de veritable mètode propi, ni de sistema, pel fet que es tracta principalment d'una operació de poeta incitat a conquerir el secret del procés expressiu de manera directa i sense cap rèmora d'ordre metodològic [...]. Malgrat això, l'obra ribiana no s'abandona a abstraccions metafísiques i a evanescències. (Sansone 1967, 23)

En realitat, seguint l'evolució que ja vàiem entre el primer recull i el segon, l'interès de Riba es concentra cada cop més a descobrir el secret de la creació, especialment la creació literària, i per tant pel que fa al tema del nostre estudi, les referències a la llengua tornen a ser escasses.

La llengua

Cal, però, matisar aquesta afirmació, entre altres coses perquè és en aquest recull que trobem un dels textos paradigmàtics del concepte de llengua segons Riba, i el veurem a l'apartat següent. A més, les referències al valor de la paraula continuen, madurades en la reflexió i l'estudi dels crítics francesos de l'època, com ja hem dit, Thibaudet, Epstein, etc, i

²¹ Continuem citant, sempre que no indiquem una altra cosa, segons l'edició de les *Obres completes* a cura de Sullà i Medina. El recull «Per comprendre» hi apareix al volum 3 (*Crítica*, 2) (OC/3).

²² Dins *Obres Completes* a cura de J-Ll. Marfany 1967, vol. 2, amb el títol «Polítics i intel·lectuals i altres assaigs»; també dins *Obres Completes* a cura d'Enric Sullà, 1986, vol. 3, amb el mateix títol.

també de lingüistes com ara Schuchardt, del qual però pren aquelles consideracions que poden tenir més influència sobre el producte literari, és a dir les que tenen a veure amb l'escola del *Wörter und Sachen* i no pas les de dialectologia («teoria de les ones» que va elaborar juntament amb Johannes Schmidt,²³ etc):

Pensem en la divisió de Schuchardt entre 'homes de mots' i 'homes de coses', segons que preïn més els mots i l'encís de llur so, fins a accontentar-se'n, o que donin valor només als fets, als sentiments i als pensaments. (*OC/3*, 43 nota 5)

Les teories lingüístiques de Schuchardt se separen de les dels neogramàtics i de la regularitat de les lleis fonètiques insistint en el caràcter espiritual de la llengua i la importància del factor individual, de la creació lliure, com reprendrà per altra banda Valéry en celebrar les virtuts del Verb: «Honneur des Hommes, Saint LANGAGE | Discours prophétique et paré...».²⁴

En l'anàlisi d'*Històries de la carn i de la sang*, d'A. Esclasans (*OC/3*, 35-49) Riba utilitza la teoria sobre el *Wörter und Sachen*, però la matisa, i allunya així l'estil d'Esclasans del simbolisme:

[Esclasans] accedeix a ésser 'home de mots', sempre que ells restin en llur valor més natural d'intercanvi, que siguin, concretament i a cada punt, mots de coses i de fets [...] i no glaçats per cap mallarmeana ambició de «reproduir en les lletres i les síl·labes les Idees mateixes». (*OC/3*, 43-4)

En aquest mateix article veiem per altra banda com Riba continua basant les seves conclusions sobre l'anàlisi estilística dels textos, posant de relleu la presència de l'al·literació («i no precisament onomatopèica»), de la repetició obsessiva, i després l'ús de la metàfora i de la frase feta. Aquesta seva anàlisi el porta fins a fixar-se en la mena d'adjectius utilitzats: «un ús una mica ultrat d'adjectius de tema verbal: sobretot participis, però també totes les formacions en -dís, -ible, -dor, etc. de què, amb tanta llibertat, és tan rica la nostra llengua» (*OC/3*, 45). En estudiar els escrits de Riba veurem com aplica ell mateix aquestes seves reflexions a la pràctica i també com les seves preferències evolucionen al llarg dels anys.

No podem acabar aquest apartat sense citar per una banda el *memento* que el nostre poeta adreça a qui pretén d'escriure sense haver-ne après: «Ací, on ara i adés tant es prea ésser poeta (i àdhuc, tot curt, escriptor!) abans d'haver après d'escriure» (*OC/3*, 83), referència que podem posar

23 Robins 1967, 179.

24 «La Pythie» vv. 221-2, dins Valéry 1952, 161.

en relació amb la idea noucentista de la importància de l'escolarització etc, i per altra banda la qüestió moral de la fidelitat a la llengua materna, plantejada en el seu comentari sobre Aribau:

És un deure, altrament, indefugible; més, és un instint, perquè tota la vida sentimental i intel·lectual ha pres forma en la llengua materna i amb ella ha crescut des de la infància, i per ella des de la infància s'expressa directament; es discuteix si el català és un idioma il·lustre o decaigut, viu o mort: Aribau, com anys enrera el gramàtic Ballot, i com aleshores i sempre tants d'innombrables anònims, i com després d'ell tres generacions de poetes anomenats, respon categòricament: és la llengua de l'ànima, l'expressió única de la sinceritat i de la veritat d'un català (vv. 33-40). (*OC/3*, 112)

«Llengua de l'ànima» com ja Cervantes «la pluma es la lengua del alma»²⁵ o més a prop cronològicament del nostre autor, l'escola idealista de la filosofia alemanya del llenguatge (i certament altre cop Vossler) molt preocupada des de Herder pel problema de les relacions entre llengua i nació (veg. per exemple Serrano 1985, 259). A Catalunya, aquesta preocupació no és exclusiva de Riba, sinó que la identificació entre llengua i pàtria ja és present en els escrits de Prat de la Riba i en tota la Renaixença. Pel que fa a Prat, podem trobar-hi múltiples referències al llarg de tot el volum de *La nacionalitat catalana*, però sobretot al capítol «La importància de la llengua dins el concepte de nacionalitat» (en realitat es tracta d'una comunicació independent llegida per Prat al I Congrés Internacional de la Llengua Catalana del 1906).²⁶

La llengua és la nacionalitat, han repetit tots els pobles renaixents. [...] Perquè la llengua emmotlla i educa la intel·ligència del qui la parla habitualment: les facultats intel·lectuals del noi creixen i es desenrotllen a l'ensem que l'adquisició del llenguatge, i per mitjà d'aquest.

De fet les idees del Romanticisme alemany, amb Herder i també Fichte que reconeix en la llengua alemanya el fonament de la nació que encara s'ha de construir, són fonamentals en els orígens de la reivindicació de la llengua catalana com a llengua de cultura. Recordem ràpidament com Capmany al segle XVIII opinava que el català era una llengua morta per a

25 «La pluma es la lengua del alma: cuales fueron los conceptos que en ella se engendraron, tales serán sus escritos»: Miguel de Cervantes, inscripció a l'entrada de la Biblioteca Nacional de España.

26 Prat de la Riba 1978, 139. Sobre aquest tema, molt interessant la tesi doctoral malauradament encara inèdita de Patrizio Rigobon per la Universitat di Bologna 1991: *Cultura e ideologia in Enric Prat de la Riba*.

la república de les lletres, i com Aribau, el fundador²⁷ del moviment de la Renaixença que és qui parla segons el comentari de Riba de «llengua de l'ànima», es pot considerar el propagador de les idees del Romanticisme alemany, sobretot gràcies a la seva col·laboració en la revista *El Europeo*.²⁸ Afegim que, com he indicat anteriorment, Aribau també rep influència de l'experiència italiana, i de fet per a la seva Oda s'inspira en *I promessi sposi* de Manzoni.

Pel que fa als escriptors noucentistes, ja Carner el 1913 afirmava: «la paraula és la pàtria. La seva dignitat és una dignitat nacional» (citada per Miralles 2000, 162, Carner, «La dignitat literària», *El reialme de la poesia*, 1986, 132), i el filòsof Joan Crexells, en un article de títol paradoxal «El cos immortal i l'ànima mortal» (citada també per Miralles 2000, 159), després de definir la nació com a cos immortal per oposició al cos mortal dels individus, afirma que l'ànima d'aquest cos mortal seria la llengua i la seva memòria la història que acomuna els individus que la componen.

«Els poetes i la llengua comuna»

Riba és nomenat membre de l'Institut d'Estudis Catalans per cobrir el lloc deixat vacant per la mort de mossèn Alcover, i en aquella ocasió (15 de maig de 1932, Medina 1989, 1: 77) llegeix un discurs de presa de possessió del càrrec, que es publica en el recull que estem estudiant amb el títol «Els poetes i la llengua comuna» (*OC/3*, 86-92). Dèiem que aquest article és paradigmàtic pel que fa al concepte de llengua segons Riba i també, òbviament, pel que fa a la seva posició en les desavinences entre Alcover i Fabra. Veurem com, malgrat que les darreres aportacions de la recerca han redimensionat aquests desacords (Perea 2007, 121-2; i ja Segarra 1985b) això no afecta la que és la posició de Riba.

Riba reconeix tanmateix les qualitats del lingüista manacorí i cito només a tall d'exemple la carta del 4 de maig de 1940, en què dona alguns consells al jove Santiago Pey, i on la privadesa del document li permet d'expressar sense massa filtres la seva veritable opinió sobre els col·laboradors de l'Institut d'Estudis Catalans. Transcriu tot el fragment:

Sigui prudent amb les publicacions de l'I.E.C.: dissortadament hi ha molta barreja. Les coses de Mn. Griera són dolentes; les de Montoliu,

²⁷ No correspon aquí fer consideracions sobre si Aribau era o no conscient del seu paper fundacional ni sobre la seva actitud posterior a la publicació del seu poema, temes tots ells tractats en l'abundant bibliografia que se n'ha ocupat.

²⁸ Per a les consideracions sobre l'estatut literari de la llengua catalana i les relacions dels autors del segle XIX amb el Romanticisme alemany, veg. Hina 1979 i, per a profundiments, Hina 1978.

barroeres i fantasioses; les de Barnils, Casacuberta, Moll, Coromines, i, no cal dir, Fabra, bones de tot fiar; les de Mn. Alcover, perilloses si es manegen sense experiència. (Guardiola 1991, 125-30)

A l'article que ens ocupa aquí, hi trobem per una banda una defensa de la feina feta per l'Institut: «En els vint-i-cinc anys – tan pocs per a tanta glòria! – d'aquest Institut d'Estudis Catalans» (OC/3, 86); i sobretot una insistència en la diferent situació dels escriptors o dels parlants en general després de vint-i-cinc anys de la seva existència. El simple fet que sigui ell qui hi pren el relleu d'Alcover simbolitza aquest canvi:

en ocupar el meu seti de l'Institut, marco representativament [...] tota una trajectòria. És a dir, acuso gairebé als ulls la direcció seguida i una distància recorreguda pels catalans en llur presa de consciència davant del fet d'un gran tresor idiomàtic que se'ls lliurava, talment, per a viure o per a morir. (OC/3, 87)

En segon lloc, partint del seu concepte d'ideal de llengua: una llengua «comuna clara i apta, indefinidament disponible» (OC/3, 88), que ja havia aplicat, com hem vist, en ocasió per exemple de la crisi que havia enfrontat justament mossèn Alcover amb l'Institut i amb Fabra i on havia pres clarament posició a favor d'aquests darrers, aquí hi aprofundeix i defineix ulteriorment aquests conceptes per oposició als d'Alcover. Segons ell, Alcover no pot arribar a aconseguir aquest ideal, perquè malgrat les seves grans qualitats de lexicògraf (Riba el qualifica de «fervorós de la llengua», OC/3, 88), peca per fixar-se massa en el detall, que vol dir en el recull meticulós i potser maniàcal de cada variant dialectal: «no crec que a ningú la profusió d'un codi hagi privat tant de veure la llei, que mai un fervorós de la llengua hagi tan inconscientment renunciat a captar-ne la unitat ideal per la il·lusió de les seves bigarrades aparences» (OC/3, 88).

No podem deixar de posar en relació aquestes afirmacions amb les que feia Alessandro Manzoni a Itàlia un segle abans, defensant un sol dialecte, el toscà, i encara més concretament el florentí en aquell cas, sobre els altres dialectes italians, per aconseguir que l'italià pogués «aver molti modi per significare molte cose», és a dir «moltes maneres de significar moltes coses». Per a ell, «aver più modi per significarne una sola è impaccio e confusione», és a dir que «tenir més d'una manera per dir-ne una sola és una nosa i un desordre» (Manzoni, «Il sentir messa», recollit a Stella, Vitale 2000, 183). *L'impaccio e confusione* (hem traduït aquestes expressions fortes en italià per 'nosa' i 'desordre') que per a Manzoni creen els geosinònims, ens recorden altres expressions de Riba: «sobre el verb català el cisme batega les ales eixelabrades, i fa sentir la seva veu llagotejant per al llibertinatge, l'orgull i la contaminació», que hem vist més amunt.

Mirem encara, a la mateixa pàgina:

el cas del meu elogiat interessa com a simbolitzant fins a un vigor de caricatura un moment en l'evolució de la llengua [...] mirant-ho des de la generació a què jo mateix pertanyo i des del punt dolç de generositat en què potser ja es troben els artífexs d'un català comú. (*OC/3*, 88)

És doncs bàsica per a ell la 'generositat' que fa que cada autor renunciï als particularismes a favor d'una llengua 'comuna', sense que això vulgui dir, pel que fa a la llengua literària, renunciar, com hem vist, a crear-se'n una:

Perquè aquí ha estat el gran afer, la gloriosa i no per tothom compresa ambició: crear-nos una llengua comuna clara i apta, indefinidament disponible; llengües literàries, cada autor, cada grup en rigor se n'ha creat i se'n crearà una, o més d'una, en la mesura i segons les necessitats del seu geni. (*OC/3*, 88)

Ja hem vist en altres ocasions aquest ideal d'unitat de la llengua, que segueix les directrius proposades per Fabra, per exemple en ocasió del comentari sobre la traducció de Maria Antònia Salvà de les *Geòrgiques Cristianes*. Com també havíem vist l'ideal de disciplina que ha de conformar el llenguatge poètic, ideal sobre el qual Riba insisteix aquí:

La veritable llibertat, estic per dir que la poesia l'ha trobada sempre per l'acceptació plena, sense reserves, del llenguatge en ell mateix, en la seva essència i amb la seva insuficiència: és a dir com un sistema de signes no necessaris de natura abstracta i per tant d'efectes indirectes; vivents, en suma, només per llur contingut espiritual. (*OC/3*, 90)

Tornaré més endavant sobre el concepte de llibertat i sobre l'acceptació de la regla, conceptes que provenen en primer lloc del classicisme francès, però que sedueixen alguns autors del segle XX, els quals en fan una interpretació a la seva mesura. Prenem per exemple la coneguda frase d'André Gide que apareix per primer cop al seu prefaci a *Vol de nuit* de Saint-Exupéry i que ell mateix recull dins el seu *Journal* (9 de febrer de 1932): «Le bonheur de l'homme n'est pas dans la liberté mais dans l'acceptation d'un devoir» (Gide 1997, 347).

Pel que fa al concepte del llenguatge com un: «sistema de signes no necessaris», que tant recorda l'arbitrarietat del signe lingüístic saussurià, ja havia estat comentat el 1985 per Sebastià Serrano (1985, 263), però és Jordi Malé i Pegueroles qui hi aprofundeix (2001, 257 i següents), i ens informa de la presència a la biblioteca personal del poeta d'un exemplar del *Cours de linguistique générale* (edició de París, Payot 1922), amb un ex-libris que porta la data de 1925.

Segons Malé i Pegueroles, l'efectiva lectura del text es podria situar entre finals d'aquesta dècada i començaments de la dècada dels 30, és a dir just abans de la redacció de l'article que ens ocupa. Pel que fa a la resta de la definició del llenguatge: «de natura abstracta» i «d'efectes indirectes», sempre segons Malé i Pegueroles (2001, 258 nota 46), són manlevats de Paul Valéry. Cal insistir, tanmateix, que l'ús d'aquests conceptes per part de Riba es limita sempre a la seva utilitat pel que fa al discurs literari i principalment poètic, així és significatiu el comentari que ell mateix fa de l'obra saussuriana en una carta adreçada a Santiago Pey l'any 1940 (cit. a Malé i Pegueroles 2001, 257 nota 45): «Saussure li serà violentament útil, però més endavant».

Notem encara el final del discurs, resum dels conceptes que el nostre crític hi havia volgut defensar, i notem sobretot el 'gairebé' que és el seu punt final: l'any 1932, l'Institut podia fer un balanç de la feina feta i considerar que la llengua catalana estava en un bon moment pel que fa a la seva progressió, però calia insistir en el fet que no s'havien assolit completament els objectius i que encara quedava camí per fer (amb tota la ironia tràgica que nosaltres hi podem veure, des de la nostra posició privilegiada de coneixedors dels esdeveniments que estaven a punt de produir-se).

M'he proposat només suggerir. Ara, si se'm digués que he combatut, invitaria a reflexionar que en tot cas no he combatut fantasmès; sobretot que no he combatut per cap fantasma, sinó per una realitat que ja gairebé podríem dir nostra, gràcies a un esforç de disciplina lingüística col·lectiva, que és potser el més admirable de tota la renaixença catalana. Però tot està en aquest «gairebé». (OC/3, 92)

La traducció

A part dels comentaris sobre la traducció de Carner de l'obra de La Fontaine, dels quals ja hem parlat, Riba no s'ocupa gaire d'aquest tema en aquest recull. Com dèiem, l'àmbit de la seva recerca se circumscriu cada cop més en aprofundir en els secrets de la creació literària, i així en parlar de Rupert Brooke, només al final es refereix a la traducció de Marià Manent. Aquí és segons ell encara més rellevant la voluntat de servei:

Traduir és, en certa arièlica manera, també servir: no pot anar sense aquella humilitat que en les seves pròpies faccions trobava Rilke (significativament gran traductor ell mateix) i que és «no la d'un criat, sinó la d'un servent i d'una dona» o, diríem nosaltres, la de qui es fa seu un destí d'altri. (OC/3, 83)

També en el seu important article «Horaci en les literatures ibèriques», Riba fa alguna referència a la traducció, però veiem com, després d'alguns comentaris tècnics sobre l'adaptació del metre horacià, el seu interès és de creador i cita una traducció de Fray Luis de León que troba especialment encertada:

Hi ha totes les inexperiències que es vulgui; però segurament cap traductor no ha superat encerts de creador com fer correspondre el *uoltus nimium lubricus aspici* de l'oda XIX del llibre I per una meravella de vers com aquest:

grande deslizadero a quien le mira,
que ens dóna una frase d'Horaci, ja no transposada, sinó potenciada de la seva certa abstractesa a una plàstica síntesi de drama i escena i concepte. (*OC/3*, 130)

2.3.4 ... més els poemes. Notes sobre poetes i poesia.

Primera edició: Barcelona, Joaquim Horta, editor, 1957

Hem arribat al darrer dels reculls d'articles de Carles Riba publicat en vida de l'autor. Els textos corresponen bàsicament al període 1948-55, amb poques excepcions, entre les quals destaquem el dedicat a Bartomeu Rosselló-Pòrcel i la «Carta a una poetessa», tots dos del 1938, i «Lírica de cambra» del 1933.

És coneguda l'actitud de Riba durant la guerra i com aquesta actitud va tenir unes conseqüències notables sobre el que seria la seva vida un cop acabat el conflicte i amb la derrota de la República i la victòria del dictador. Podem donar-ne aquí només un parell d'exemples, en primer lloc, els seus esforços per salvaguardar el patrimoni de la Fundació Bernat Metge després que la FAI s'havia apropiat de tots els béns de Francesc Cambó.

La Generalitat el va nomenar Comissari d'expropiació de la Fundació i les seves accions en aquella situació de fet el feien sospitós tant per als uns com per als altres. Ho podem veure en llegir una carta adreçada a Cambó que Riba no va voler enviar «per dignitat», però que es va sentir en la necessitat d'escriure per justificar-se, i que encara va rubricar molts anys més tard (la carta és del 43 però hi ha una nota del 54: «A fer-ne l'ús, després de la meva mort, que es cregui convenient; però prohibeixo que es destrueixi (firmat: C. Riba), 15 juny 1954»). En cito un fragment:

'El que em temo que encara avui s'ignora, és el que haguérem d'afrontar, el Sr. E. Nicol (que es portà bé en tot això) i jo mateix, tots solets i aplaudits... de lluny, per a arrencar la F.B.M. dels ocupants de l'edifici de Via Laietana 30. Allò era una txeca, i calia dialogar i fer discursos absurds a gent que eren una barreja d'innocència i ressentiment, i, a

més, armats fins a les dents i embriagats de triomf. (cit. a Medina 1989, 1: 316; recollit també a Guardiola 1991, 259)

Per altra banda, per motius del seu càrrec a la Institució de les Lletres Catalanes (fundada el 37), Riba podia viatjar molt en un moment en què començaven les primeres fugides cap a l'exili, i per exemple es trobava a Anglaterra pel novembre del 38. Llavors la desfeta era ja evident, després de la batalla de l'Ebre i sobretot després que el pacte de Munic havia demostrat com les potències europees volien la «pau a qualsevol preu», però Riba no va abandonar el país fins al 22 de gener del 39, quatre dies abans de l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona (Medina 1989, 1: 115-16).

Sense voler insistir en aspectes biogràfics, per als quals el lector pot consultar els dos exhaustius volums de Jaume Medina, he de posar en relleu aquí el fet que Riba tornés de l'exili l'any 43. Com és sabut, la dictadura militar de Francisco Franco va endegar una repressió radical tant en el camp polític (recordem l'afusellament del president Companys o els milers d'execucions que es van anar produint durant anys després de la derrota: veg. per exemple Ferreres i Calvo, Llorens i Vila 1992, 365 i següents²⁹), com en el cultural, amb la depuració de tots els càrrecs, fins i tot els que no eren estrictament polítics, i podem recordar l'exili de Josep Trueta, cap del servei de cirurgia de l'Hospital de Sant Pau, o, simplement, les depuracions dels mestres de la República. En aquestes circumstàncies, Riba es va assegurar només que no seria empresonat si tornava, però es va decidir per una vida que només es podria desenvolupar en una semi-clandestinitat.

Aprofundiré més endavant sobre la col·locació de Riba dins de les polèmiques entre 'els de dins' i 'els de fora', és a dir entre els intel·lectuals que dins de l'Espanya franquista intentaven mantenir d'alguna manera la cultura catalana i els que ho feien des de l'exili. Són especialment interessants en aquest sentit, i els veurem en el seu moment, els intercanvis epistolars entre Riba des de Barcelona, i Joan Coromines des de Chicago, on el nostre autor es defineix com algú que ha estat en totes dues situacions, a l'exili a partir del 39 i de retorn a Catalunya a partir del 43.

No ens interessen les motivacions psicològiques d'aquesta decisió, però sí les conseqüències que tindrà tant en l'obra de Riba com sobretot en la influència d'aquesta obra en general en la cultura catalana. No hi ha dubte que l'absència de tants intel·lectuals que van triar de continuar a l'exili li donava un paper de gran rellevància, amb l'afegit de la qualitat moral que li donava el fet d'haver acceptat una situació que li imposava unes dificultats materials evidents. Que ell acceptés o no aquesta paper de 'far solitari', com el van qualificar en un programa de Televisió de Catalunya emès la

29 Aquest petit manual històric és molt útil com a eina de consulta. Vegeu bibliografia.

temporada 2001-02,³⁰ és una qüestió que no podem dilucidar aquí, però és cert que li causava un cert malestar la banalització de la seva imatge de salvador del clacissisme (Ferrater 1979, 104 i següents).

En aquestes circumstàncies, la seva mort en una edat en què, si bé no era jove, encara estava en plena activitat, va causar una gran commoció a Catalunya: recordem les paraules de Pere Quart al poema «Mort de Carles Riba», de *Vacances pagades* (citada a Medina 1989, 2: 84), «Si tu no hi ets, ¿qui ens jutjarà?», que em semblen molt representatives de la consideració en què era tingut en aquells moments. Per altra banda, veiem en la bibliografia com durant molt de temps després, el seu personatge continuarà tenint una rellevància sobre tots els intel·lectuals catalans (veg. Serrahima 1972, per donar només un exemple: *Dotze mestres*). Naturalment cada generació el podia considerar en un grau més o menys elevat, però podem dir, simplificant, que no és fins a partir dels estudis de Xavier Pericay i Ferran Toutain, que la seva categoria de mestre es va posar seriosament en dubte. Aquests autors (*El malentès del noucentisme* [1996] 1997 i l'anterior: *Verinosa llengua* 1986) posen al mateix nivell «dos terrabastalls de naturalesa ben diversa»: el noucentisme i la guerra civil, i descriuen la situació després de la guerra com un «establishment reorganitzat en la clandestinitat i a l'exili», on «la figura menuda de Carles Riba ho cobria tot» (Pericay, Toutain 1997, 11-12). Segons ells, «Riba, Esclasans o Jordana [...] van contribuir amb la seva obra original i amb les seves traduccions a promoure l'artifici i a fomentar la confusió» (21), és a dir que van ser un last sobre l'evolució natural de la llengua. En qualsevol cas, per poder arribar a alguna conclusió en aquest sentit és necessari analitzar efectivament la llengua de Riba, cosa que farem més endavant.

La llengua: consideracions sobre alguns autors

Aquest nou recull d'articles no aporta variacions substancials respecte als conceptes teòrics de Riba sobre poètica o sobre llengua. Sansone (1967) en comenta «la seguretat aconseguida i la riquesa humana i intel·lectual adquirida a través d'un engatjadíssim exercici altament compromès de les lletres». Podem dir que aquesta seguretat es tradueix també en un aprofundiment dels mateixos conceptes, aplicats a alguns escriptors que ja havia tractat anteriorment, i a d'altres que analitza per primer cop.

Tornem a trobar referències aquí al problema de la relació entre «la matèria del mot i la del contingut» (*OC/3*, 240), i sobretot hi trobem un dels textos que representa l'expressió potser més estructurada de què disposem dels seu pensament sobre el llenguatge i que veurem de manera més aprofundida en

30 Dins la sèrie *El meu avi* produït per Media Pro, *Carles Riba, el far solitari*, temporada 2001-02.

un altre apartat d'aquest capítol: ens referim a les notes que Riba va preparar per a un article-entrevista de Joan Teixidor (*OC/3*, 253-63).

Jordi Malé i Pegueroles (2002) posa en relació la poètica de Riba d'aquest període amb quatre noms fonamentals: Plató, sant Agustí, Paul Valéry i Ernst Cassirer. Sense negar la influència que les lectures d'aquests autors devien tenir sobre el nostre, no pretenc en aquest treball identificar les fonts del seu pensament, que d'altra banda no crec reduïbles a uns pocs noms, sinó que crec més interessant veure com el seu pensament li dictava les lectures a fer. En aquest sentit, notem la cita següent, d'un filòsof francès avui dia pràcticament oblidat, i del qual Riba ens proporciona el nom, el títol del volum i la pàgina (*OC/3*, 177):

S'ha dit que «el veritable llenguatge és un mitjancer entre les coses materials i les espirituals i ens ensenya a considerar aquelles com a imatges d'aquestes». La constatació és vàlida per a tot poeta que mereixi l'insigne títol.

Riba hi afegeix la nota: «Louis Lavelle *La parole et l'écriture* (París 1942, pàg. 55)». És clar que al Riba deixeble de Vossler, i per tant relacionat d'alguna manera amb l'idealisme alemany, i a més preocupat per la teoria del llenguatge només en relació amb la creació poètica, no li interessa citar un lingüista, sinó un filòsof, seguidor de les idees de Bergson, Hamelin, etc. Hi tornaré més endavant.

En aquests articles, Riba analitza només autors catalans, a diferència del que havia fet en els anteriors, excepte quan es tracta de comentar algunes traduccions, la de *l'Odissea* en primer lloc i també les de Sòfocles. Notem per altra banda que els que són escrits abans del final de la guerra («Memòria de Rosselló-Pòrcel» o «Carta a una poetessa», tots dos del 1938; també «Lírica de cambra», del 1933) es refereixen de manera molt circumscrita a qüestions poètiques, d'estil, etc, mentre en els textos posteriors tornem a trobar referències a la llengua com vèiem en els primers reculls. En aquest sentit és significatiu que el primer article sigui una nota a la poesia d'Ausiàs March i Riba hi insisteixi en el paper del poeta en la creació de la llengua literària: «Ausiàs March, com tot sobirà poeta, necessità crear-se una llengua per al seu inèdit missatge» (*OC/3*, 151).

Hi tornaré més endavant per mostrar d'una manera més precisa, en les seves notes per a l'article de Joan Teixidor, què entenia per «crear-se una llengua per al seu inèdit missatge». Més avall diu encara:

Es comprometé amb el puixant català de la seva vida concreta: lliure ja de tota servitud provençal, ric, elegant i exacte gràcies a una llarga tradició artística, animat ara i adés, resoltament, per la desimboltura del lèxic i de la sintaxi populars. (*OC/3*, 151)

Si al llarg dels primers reculls d'articles que hem anat estudiant veïem com Riba anava agafant seguretat no només com a crític sinó en la seva posició respecte a la llengua catalana, i després de parlar-ne de manera insistent l'anava considerant cada cop més en un segon terme, com quelcom de ja assolit, ara, donat el canvi polític, s'hi torna a referir, enyorant el moment i admirant el poeta del segle XV que es trobava a les mans una eina dúctil i sobretot «rica, elegant i exacta».

En la mateixa òptica podem considerar els seus comentaris en memòria de Mn. Costa i Llobera: «Ressaltaria per damunt de tot com l'idioma natiu fou per a Mn. Costa, entre les coses de la seva *pietas*, la primera i la més entranyable [...] d'on el pudor, la tendresa, la sagrada cura amb què el manejà i l'il·lustrà» (OC/3, 174-8).

Maragall

Mereixen un capítol a part les consideracions sobre Joan Maragall (vegeu també Turull i Crexells 2014a). Enric Sullà ha descrit la relació entre el Riba poeta i el seu antecessor: «una brevíssima coneixença personal i un discret guiatge en el moment crucial de la definició d'una vocació literària, serien la base de la freqüentació de l'obra de Maragall per part de Riba» (Sullà 1983, 7); i encara: «en qui, a pesar d'això, no va trobar un camí immediatament transitable». No m'allargaré aquí sobre els aspectes més estrictament literaris d'aquesta relació, per als quals remeto al text de Sullà. Sí que vull donar, però, a tall d'exemple de la gran admiració del jove Riba pel poeta de la paraula viva, el comentari i la citació que en fa en ocasió de la mort del malaguanyat Joan Crexells. Recordem que Crexells, gran amic de Riba, va morir als trenta anys de manera sobtada i aquest fet va trasbalsar el nostre autor. A *La Publicitat* que en donava la notícia, l'endemà de la mort de l'amic, Ribava escriure unes paraules plenes d'una gran emoció on citava Maragall «aquell poeta nostre que estimàvem tant»:

Has estat tot un callar: ara que tot tu ets del sagrat i horrible misteri; ara que el meu ofici d'escriure em sembla cosa tant mesquina i inoportuna, quan encara et veïem com t'allunyes i et gires per fer-nos adéu, i nosaltres barbotegem, com aquell poeta nostre que estimàvem tant, amb el qual ja ets, i del qual, en el millor de tots dos, no et desassemblaves, Adéu, però no adéu!³¹

31 Carles Riba, *La Publicitat*, 14 de desembre. La citació de Joan Maragall pertany als poemes dispersos que segons Casals (en l'edició crítica de les obres completes de Maragall a cura d'ella mateixa, Quintana, Moreta i Ardolino, en premsa) formen el cicle d'Haidé. Agraïxo a Francesco Ardolino que m'hagi facilitat aquesta informació.

El fet és que a part de les influències sobre la seva obra poètica, Maragall té una gran rellevància en l'obra crítica de Riba. Ja el 1929 hi trobem referències com la següent (i tinguem present que Riba es va acostar a les versions maragallianes de l'*Odisea* quan ell mateix estava preparant la seva primera versió del poema homèric, això és l'any 1919): «La poesia maragalliana d'aquell mateix temps (1906) avui ja ens apareix, en certa manera, preservada dins un sagrat clos d'arcaisme» (OC/3, 54), on ja podem veure com Riba era d'aquells pocs noucentistes 'lúcids' (l'adjectiu és de Miralles) que van entendre que «la lliçó de Maragall era imprescindible» (Miralles 2000, 167). Efectivament els escriptors joves veien en les normes fabrianes un sistema d'afirmació de modernitat respecte als autors del XIX que no les havien tingut a la seva disposició: això els permetia d'esbandir-los simplement perquè utilitzaven una llengua 'incorrecta', i aquí quedava inclòs també Maragall. Riba, en canvi, l'admira, i en valora no només l'obra poètica, sinó fins i tot alguns aspectes de la llengua.

Troblem en primer lloc en el recull que ens ocupa un article que correspon a la primera part de la seva tesi doctoral, que Riba va defensar en plena guerra a la ciutat de Barcelona sota els bombardeigs del 1938, concretament el 12 de juliol d'aquell any (Sullà 1983, 8). En aquell estudi feia un comentari aprofundit de la *Nausica* maragalliana, referint-se especialment al perfil psicològic dels personatges, i a les relacions d'aquesta obra amb la que sobre el mateix tema Goethe havia tingut intenció d'escriure sense arribar a fer-ho. Hi sovintegen també les referències a altres grans autors, des de Rilke a Stendhal o, en parlar d'Ulisses, Dant, altre cop Stendhal, Goethe naturalment, Nietzsche, Rilke, etc, proporcionant a l'estudi una gran volada i demostrant una gran ambició intel·lectual.

Posteriorment, és a dir a mesura que ens endinsem en el període fosc de la dictadura, l'actitud de Riba es torna més defensiva, com podem veure en els seus textos del 1950 («Per què he votat Joan Maragall») o del 1954 («Nota preliminar a l'*Antologia poètica* de Joan Maragall»). Al primer parla del poeta però sobretot de la seva actitud cívica i dels seus poemes relacionats amb aquesta: l'*Oda nova a Barcelona* o el seu famós «Adéu, Espanya», al final de l'*Oda a Espanya* del 1898. Esmenta també com el poeta no havia acceptat la proposta de Cambó i Prat de la Riba de ser diputat per la Lliga³² (i encara tornarà sobre aquest tema en la «Carta abierta a D. Ramón Guardans», no recollida al present recull, sinó en el pòstum *Polítics i intel·lectuals i altres assaigs*).

Al segon es refereix insistentment a la seva llengua, que és l'aspecte que ens interessa més aquí, i fins i tot a l'interès de fer-ne un estudi seriós:

32 Per a aprofundiments sobre la posició de Riba com a model d'intel·lectual, i en relació amb Maragall en aquest sentit, veg. Gassol 2007.

Una anàlisi [...] del seu idioma, caòtic i tanmateix tens d'estil interior, farà aparèixer d'una simplicitat en alguns casos veïna de la malvolença tota utilització de la tesi maragalliana contra la guia tècnica, gràcies a la qual, i només amb la qual, s'ha revelat possible la creació d'un català escrit comú. (*OC/3*, 220)

Cal insistir-hi, perquè Riba aplica al cas concret i fins a un cert punt problemàtic de Maragall el seu concepte del poeta com a creador de la llengua literària. Ell considera la lliçó maragalliana imprescindible, a diferència d'altres noucentistes, i és rellevant l'explicació que fa del seu idioma «caòtic i tanmateix tens d'estil interior»:

Cal dir caòtic, no per referència a un tipus ideal d'idioma, que en el seu temps tot just començava a ésser fixat segons normes i bon ús, sinó pensant en allò que el mot 'vivent' correntment significa: perquè en l'idioma de Maragall, junt amb el que és vivent en els més diversos graus de significació, pul·lulen mots, formes, construccions i girs difunts o amb una vida purament llibresca, ultracorreccions i pures invencions [...]. Però cal dir que aquest idioma té la singular tensió d'un estil interior molt personal, amb uns trets i un moviment intraduïblement catalans. (*OC/3*, 220-1)

Malgrat no haver pogut gaudir d'una escolarització i d'un ensenyament gramatical de la pròpia llengua, Maragall havia aconseguit crear-se un idioma poètic vàlid, que no era la llengua ideal a la qual Riba i els noucentistes aspiraven, però que assenyalava cap a aquella direcció i podia ser útil per a tot aquell que s'hi acostés amb sentit crític:

No ho aconseguí ben bé, si tant es vol ni de lluny, però assenyalant cap al llenguatge de la ciutat vivent, renovà profundament alguna cosa, més útil per als tècnics que discriminen i guien que no pas per als escriptors que imiten i que abans d'haver estudiat gramàtica ja desdenyen l'acadèmia. (*OC/3*, 220)

Vegem d'altra banda com hem tornat a una situació en què el que s'havia aconseguit respecte a la llengua està gairebé tot perdut, i cal tornar a plantejar uns arguments de defensa que haurien hagut de semblar superflus:

El que no és lícit és valer-se de les il·luminades divagacions maragallianes per a justificar cismes en un terreny que pertany a la instrucció pública i per a estalviar-se tractes amb la gramàtica, el diccionari i les regles eternes d'aquest diví art de la construcció que és el del poeta. (*OC/3*, 221)

Tinguem en compte que estem en aquell moment en què no només la instrucció pública en català ha estat eliminada, sinó que és el període de

repressió de la llengua catalana en totes les seves manifestacions, si bé ja no d'una manera tan ferotge com als anys quaranta.

Per acabar aquestes reflexions sobre Maragall, diré encara que en els comentaris sobre la seva llengua, Riba es refereix també a la intervenció dels «correctors de bona voluntat» (OC/3, 220, nota 1). Aquests personatges no tenen, malgrat aquesta bona voluntat, «possibilitat de mantenir un criteri fix i coherent» sobre l'edició Gili i l'anomenada 'dels fills' de la seva obra (tornarem al capítol següent sobre els criteris d'edició de Riba respecte als textos maragallians). En una literatura com la catalana, amb totes les seves vicissituds, començant per la mateixa revolució que va representar la reforma fabriana que va deixar fora de la normativa autors com Narcís Oller, o el mateix Maragall, el paper dels correctors tindrà un gran protagonisme, creant unes relacions de vegades de col·laboració, com en el cas d'Espriu i Vallverdú, o d'altres més tenses com en el cas d'Oller i Emili Guanyavents (Martínez-Gil 1997, 199-201). No hi ha dubte que després de la guerra, la situació precària del català obligava a tenir una cura especial en l'ajustament de les obres publicades a la normativa, fet que canviarà només a partir dels anys 60, després de mort Riba.³³ De fet, el mateix Riba tindrà un paper en aquest camp, concretament com a revisor de les traduccions de la Fundació Bernat Metge (i seria interessant de fer-ne una anàlisi, com justament suggereix M. Dolç després de fer-ne un primer comentari a Dolç 1986, 29-32), o com veiem també en algun altre cas concret com ara en les seves correccions a la traducció que havia elaborat Rosa Leveroni de *Terra erma*, de T.S. Eliot.³⁴

Per altra banda, l'antologia que Riba va publicar de la poesia de Maragall va provocar '*gran revuelo*' segons ell mateix ens diu a la «Carta abierta a D. Ramón Guardans» (OC/3, 340), inclosa dins el recull *Polítics i intel·lectuals i altres assaigs*, tal com ja preveia a la «Nota preliminar» (OC/3, 218-24). Efectivament, la seva tria segueix un criteri que no correspon al dels 'maragallians'; i de fet per a ell l'adjectiu 'maragallià', carregat de connotacions negatives, correspon a «un cert tipus de sentimental, complagut en el que podríem anomenar un esteticisme de l'enfebrada puresa, i que inconscientment prolonga i disminueix el que per al Mestre fou una situació inicial i, millor encara un punt d'arrencada: el seu modernisme» (OC/3, 220). Riba, en canvi, coherent amb la seva

33 Vegeu Martínez-Gil 1997 *passim*, per a un estudi de l'evolució cronològica de la relació entre autor i corrector en la literatura catalana. Martínez-Gil també esmenta el canvi de situació a partir dels anys 60: «La disminució en la pressió regularitzadora es va manifestar amb una llarga polèmica sobre el paper i els límits dels correctors esdevinguda, entre els anys 1960 i 1971, al voltant del corrector Eduard Artells» (Martínez-Gil 1997, 205).

34 Malé i Pegueroles n'ha elaborat una edició crítica, amb indicació de les correccions ribianes, que va aparèixer a la revista *Reduccions* l'octubre de 1999 (Malé i Pegueroles 1999) i que es pot consultar també en línia.

consideració d'ell mateix com a intel·lectual d'una certa experiència i maduresa, proposa la que és la seva lectura de l'obra del poeta, tot i preveure «l'esquinçament de més d'una vestidura» (*OC/3*, 218), acostant Maragall a les que són les posicions d'ell. Olívia Gassol Bellet (2007, 362), en la seva anàlisi de Riba com a model d'intel·lectual, ho considera un «intent, com havia fet amb Verdaguer, de posar Maragall al *seu* lloc».³⁵

La segona traducció de l'*Odissea* i altres traduccions dels clàssics

Potser d'una manera un xic paradoxal, una de les obres de Riba que ha rebut més elogis i que ha estat considerada com un monument de la llengua catalana moderna ha estat la seva traducció del poema d'Homer, *L'Odissea*. Va fer-ne una primera versió el 1919, i la segona va aparèixer publicada en edició de bibliòfil el 1948, i en cartoné per l'editorial Alpha el 1953. En la trentena d'anys que separen les dues versions, Riba havia adquirit un notable bagatge cultural i d'experiència personal, i també la llengua catalana es trobava en un moment molt diferent: com ja hem indicat a la introducció a aquest capítol, la institucionalització de la reforma fabriana, que havia donat grans esperances pel que fa a la maduració de la llengua en tots els camps de la seva utilització, es trobava ara compromesa per la situació política de prohibició en tots els àmbits. És paradigmàtic en aquest sentit que l'edició del 48 fos un volum de bibliòfil, únic tipus d'edicions tolerades en català atès que això els donava poca incidència en el públic.

En decidir tornar a emprendre una empresa de tal magnitud, Riba era conscient de les dificultats amb què es trobaria, però sobretot era conscient que el seu procés de maduració personal per una banda, i el de la llengua per l'altra, havien de produir un resultat valuós. Recullo de la nota preliminar a l'edició del 48³⁶ (*OC/3*, 224-31) només dues de les consideracions que resumeixen de forma molt clara quin era el seu objectiu i quina era la seva actitud respecte a la traducció antiga:

I vella jo la veia, ja només de pensar a quines proves d'afinament i d'enriquiment ha estat sotmès l'idioma en el temps que ha vingut després; i en l'ordre pràctic, de quins instruments disposa avui un escriptor a casa nostra per al seu treball, que en 1919 no existien. (*OC/3*, 226)

³⁵ I continua: «En el pla estètic, rebutja la interpretació espontaneïsta habitual en certs crítics com ara M. de Montoliu; en l'historiogràfic, el vincula només històricament, encara amb matisos, a la generació del 98; i en l'intel·lectual, el converteix en l'exemple d'individu al marge de la política activa, però amb un sentit polític inqüestionable, compromès amb la cultura i amb la llengua».

³⁶ *L'Odissea. Novament traslladada en versos catalans per C. Riba* (Barcelona, 1948), 2 volums; reimpressa a Barcelona, Alpha, 1953.

A la segona, a més, Riba proporciona una informació molt important sobre com es veu a si mateix, és a dir com un professor de grec en primer lloc, i en segon lloc com un poeta:

Havia de replantejar-me tots els problemes, de revisar tots els criteris, de ressenyar tots els mitjans. Era jugar-m'hi molt com a professor de grec i com a poeta. Vaig deixar que, en mi, aquell cedís el pas a aquest; no puc creure que ningú hagués fet estúpida altra cosa. (*OC/3*, 226)

És evident, doncs, l'interès d'una anàlisi comparativa entre aquestes dues versions, acarant-les també amb l'original grec, i efectivament és un treball que ha estat fet per diversos investigadors. En primer lloc Felip Lorda i Alaiz (1968) en va fer el tema de la seva tesi doctoral, mentre contemporàniament apareixien els articles d'Eduard Valentí i Fiol, després recollits a *Els clàssics i la literatura catalana moderna* (1973). Tots dos estan essencialment d'acord pel que fa a la literalitat de la traducció ribiana: Valentí insisteix sobre el fet que aquesta opera en el camp conceptual i imaginatiu, i que és Homer qui és empès cap a nosaltres, ja que Riba rebutja conscientment tot l'aparat clacissista. Lorda hi està d'acord, i afegeix una nova informació: la influència de l'edició de Victor Bérard, per a *Les Belles Lettres*, que Riba va utilitzar, no es limita a l'establiment del text, sinó que és de vegades també la traducció d'aquest filòleg francès la que inspira la versió catalana.³⁷

Podem citar també l'estudi que en va fer posteriorment Francesc Parcerisas (1997), però cal dir que encara hi ha alguns aspectes sobre els quals caldria aprofundir les investigacions. Seria molt interessant un estudi aprofundit sobre el lèxic de la segona *Odissea* (*Od.* 1948) amb l'ajut dels instruments dels quals disposem actualment: caldria analitzar quins criteris segueix Riba pel que fa als neologismes i veure gràcies al CTILC quins han estat assimilats posteriorment per la llengua. En aquest sentit, al *Diccionari Descriptiu de la Llengua Catalana* trobem alguns casos interessants de mots recollits amb una accepció que sembla usada de forma exclusiva per Riba³⁸, per exemple 'serva' en el sentit de 'rebot'³⁹ (i no amb el sentit més habitual de 'fruit del server').

El 2015, l'article de Guzmán aparegut a *Caplletra* amb el títol «La traducció del cant 6è de l'Odissea des de la lingüística de corpus», que confronta quatre traduccions diferents de l'original homèric entre les quals hi ha les dues de Riba, tampoc no ha acabat de resoldre la qüestió.

37 Sobre altres casos d'utilització d'una versió francesa en les traduccions de Riba, vegeu Cabré 2001.

38 Vegeu un primer intent de recerca en aquest sentit a Turull i Crexells 2011.

39 «Que a les sales preparin dinar, del molt que hi ha en serva» (*Od.* 1953, 265).

L'autor aplica de manera sistemàtica les funcions informàtiques de recerca de corpus utilitzant tant el CTILC com també el COVALT i l'Alfra COVALT per analitzar els textos que ha triat i elabora un informe sobre tota la recerca al llarg de les quaranta-tres pàgines del seu article, però no hi arriba a resultats concloents. Després d'admetre que les seves conclusions són parcials, pel que fa a les dues traduccions de Riba, Guzmán afirma tanmateix que a totes dues «les dades ens indiquen un cert desajust entre la llengua emprada en la traducció i les dades del corpus consultat» (Guzmán 2015, 210). Per a ell, aquest 'desajust' es podria justificar (ell utilitza el terme 'apaivagar') pel component creatiu, però no aprofundeix en aquest concepte.

Per acabar els comentaris sobre les diferents traduccions homèriques de Riba, faré una referència a una expressió que utilitza en diverses ocasions en aquest període. L'intent de creació d'un públic lector per a la llengua catalana mitjançant l'educació s'ha vist frustrat per la dictadura franquista, que no només no en permet l'ensenyament, sinó que la prohibeix explícitament. Això fa que la producció de traduccions de les llengües clàssiques es pugui interpretar en aquest moment, no com un símptoma de vigor sinó com una de les poques formes tolerades de publicació de textos en llengua catalana. Sabem que el règim franquista tolerava les edicions considerades de luxe (pensem en les col·leccions d'obres completes de la Biblioteca Perenne, de l'editorial Selecta, que es van començar a publicar el 1948), perquè les considerava poc 'perilloses' per la seva poca incidència en un públic de nivell cultural o econòmic mitjà o baix. Riba n'és conscient, i de la mateixa manera com Stendhal dedicava *La Chartreuse de Parme*, '*To the happy few*', recollint la cita de Shakespeare,⁴⁰ ell es refereix repetidament als 'feliços pocs'; un primer cop en la seva antologia de Maragall: «És el comitè dispers i invisible, però tanmateix real, dels 'feliços pocs' que amb informació, intel·ligència i gust [...] confirmen o redrecen de generació a generació la categoria de clàssica de tal obra» (OC/3, 219), i després encara a la introducció a la nova traducció de l'*Odissea* i a la de les traduccions de Sòfocles. Destaquem d'aquestes dues cites la primera, on Riba es refereix concretament al problema de la creació d'un públic lector, per una banda lector de poesia, i a més de poesia en llengua catalana: «Doncs bé, dins la immensa, renouera turba, aquest grup de 'feliços pocs' ha augmentat també; però no ha augmentat proporcionalment» (OC/3, 227).

Riba, doncs, conscient del problema, opta tanmateix per una actitud positiva, que no podem qualificar d'optimista, però sí de constructiva, i aquest és un dels motius pels quals creiem que es decideix a elaborar i proposar al públic la seva nova versió de l'*Odissea*:

40 Malé cita únicament l'original de Shakespeare: *Enric V*, IV, 3 (Malé i Pegueroles 2006, 83).

Per a bé i per a mal, un cert complex de sentiments entorn del natural amor a l'idioma ha creat entre nosaltres un nucli relativament poderós d'amics de la poesia [...] capaç d'estimar una versió de l'*Odissea* que [...] fos en primer lloc als seus ulls un monument de la llengua pròpia. (OC/3, 227)

La llengua: algunes consideracions teòriques

He repetit en diverses ocasions que Riba no pretén en cap moment construir una teoria sobre la llengua, però ja hem vist fins aquí de quina manera les seves reflexions en aquest camp representen una mostra del que és un pensament coherent i 'intel·ligent', terme per altra banda tan apreciat pel nostre autor. Aquest pensament va a més evolucionant i sobretot madurant amb el pas dels anys i l'adquisició d'experiència tant en el camp professional com en l'humà, i podem dir que als anys 50, amb la perspectiva de la mort del nostre autor que es produirà de forma sobtada al 59, ha arribat al seu punt culminant. És en aquest moment, concretament l'any 53, que Riba elabora unes notes per a una entrevista que li ha de fer Joan Teixidor per a la revista *Destino*. Ell mateix les inclou a ...*més els poemes* (OC/3, 253-63), indicant que es tracta del document original i que les afegeix «com una llarga nota més als assaigs que formen el cos del present recull» (OC/3, 263, nota). Continua, doncs, la seva intenció de no bastir cap teoria programàtica, però si en algun lloc podem tenir una visió de conjunt de tota la seva manera de veure «la poesia i la seva poesia», com diu ell mateix al títol de l'article, i de retruc també la seva manera de veure la llengua, és en aquest text.

Pel que fa a la llengua hi veiem altre cop quin és el paper del poeta en la seva creació i com és ell qui pot retrobar els valors 'màgics' de la paraula. Per fer-ho, però, necessita un instrument que ha de reunir algunes condicions i aquestes, que Riba ja indicava en els seus primers articles, semblen ara inassolibles. Si abans de la guerra s'anava creant un públic lector i sobretot podia anar-se construint aquella tradició necessària perquè l'escriptor pugui crear-se el seu propi idioma, ara la situació sembla paralizada i la situació provoca que, a més, no existeixi una distinció clara entre el llenguatge d'estar per casa i el que un poeta autèntic necessita.

És significatiu, i indicatiu de la coherència del pensament ribià, que el primer punt d'aquestes notes torni altre cop al concepte de diletantisme, tema de l'article que obria el primer dels seus reculls, *Escolis...*, l'any 1921. Aquest concepte, que allà representava la filiació orsiana de Riba, al segon recull, *Els marges*, tornava a aparèixer per a mostrar-ne la distanciament, per a mostrar com el deixeble havia anat més enllà que el mestre. Aquí, arribat al que resultarà ser el final d'una vida dedicada a les lletres, malgrat els impediments per a fer-ho amb el reconeixement que hauria hagut de tenir, s'hi pot tornar a referir amb la consciència

d'haver-s'hi mantingut ell mateix fidel: és cert que entre els defectes que es poden retreure al nostre autor, no podem de cap manera considerar-lo poc professional, i així pot exclamar «Res d'*afició*. Detesto el diletantisme en art» (OC/3, 253).

Retrobem també en aquestes notes altres conceptes relacionats sobretot amb la seva concepció de la poesia i que esmentem només de passada, remetent als exhaustius treballs de Jordi Malé i Pegueroles (veg. bibliografia 1995, 2001, 2002, 2012):

Ah!, però, el que en prosa serien el·lipsis, són en vers uns espais que omplen no els mots, sinó uns corrents màgics, inefables, llançats entre els mots per allí on aquells espais comencen i per allí on acaben: tot dins la unitat de l'ànima. (OC/3, 257)

També hi trobem referències més generals a la literatura catalana, on tornen altre cop alguns conceptes que ja havíem vist, com ara la problemàtica que representa l'existència, o més ben dit la inexistència, d'un públic lector (ho vèiem fa un moment a les seves presentacions de les traduccions d'Homer i de Sòfocles), o la mancança de tradició: «Hi ha [...] poca massa de tradició operant» (OC/3, 259), com ja deia ell mateix, uns trenta anys abans, a «Entre dos diletantismes».

Respecte al llenguatge, la primera qüestió que Riba planteja és si aquest és convencional o natural. Per a això es remunta a Plató, fent honor abans que res a la seva formació de professor de grec i trepitjant un terreny en el qual se sent segur: continuant amb la seva voluntat d'evitar el diletantisme, no podria citar Saussure, tot i que sabem que el coneixia (Malé i Pegueroles 2002, 257 i següents), perquè no es considerava ell mateix un lingüista.

Insisteix, en canvi, en quina és la funció del llenguatge, i la relaciona especialment amb la poesia: «El llenguatge no té merament una funció comunicativa, documental, en l'ordre pràctic: serveix també per a construir el que no existeix, per a suggerir el que no és conegut, el que sols és pensat o somiat» (OC/3, 255).

Aquestes idees ens recorden Valéry o Vossler (Malé i Pegueroles 2002, 118), o simplement l'idealisme alemany. Per altra banda Riba acabarà aquest article amb la insistència en els valor màgics de la paraula, idea ben noucentista però relacionada amb el platonisme o altre cop amb l'idealisme (118 i nota). El que compta és que per a ell el paper del poeta és ser qui retrobarà aquests poders: «Tornem per aquí a l'indefugible, innegable misteri de la paraula, als seus valors màgics, que el poeta retroba» (OC/3, 262-3).

Però no ens interessa aquí trobar les fonts de la poètica ribiana, tema respecte al qual existeix per altra banda una abundant bibliografia, sinó analitzar les idees que el porten a l'ús concret de la llengua que volem analitzar a la segona part d'aquest treball. És significativa sobretot la declaració en què separa 'el llenguatge d'estar per casa' del del poeta:

No s'oblidi que entre el llenguatge d'estar per casa i el sempre tan ric de què un poeta autèntic necessita disposar per a expressar sentiments ja per ells mateixos subtils, no existeix, donades les circumstàncies en què viu l'idioma, una gradació [...]: hi ha, per a molts, un abisme. (*OC/3*, 257-8)

O encara més allà on afirma qui és el mestre, en poesia: «ho és aquell que mata els mots ja cansat d'ahir i crea els fecunds de demà» (*OC/3*, 260).

Alguns anys més tard, al 1965, potser pel cansament del perdurar del franquisme, un altre poeta mostrarà una posició igualment ambiciosa però de to més desesperat en un poema que serà el lema d'una altra generació:

hem viscut per salvar-vos els mots
per retornar-vos el nom de cada cosa
Inici de càntic en el temple, S. Espriu (1965)

Ara bé: si aquesta ambiciosa posició de Riba el va fer crear un lèxic de forma artificial i inútil per a la nostra llengua i si potser el seu ús de la sintaxi mostra la seva incapacitat lingüística, com hem vist que indiquen fins i tot alguns autors que es consideren grans admiradors seus, són qüestions que caldrà esbrinar fent una anàlisi aprofundida de la seva utilització pràctica de la llengua.

2.3.5 Ideari lingüístic en textos dispersos

Els textos als quals em referiré en aquest capítol pertanyen a diferents moments cronològics i no van ser recollits en volum en vida de l'autor. Tots ells aporten, però, alguna nova consideració o algun aprofundiment sobre les inquietuds lingüístiques del poeta i m'ha semblat, doncs, necessari incloure'ls aquí. Com que pertanyen a diferents períodes, faré una petita introducció cronològica a cadascun d'ells, en lloc de fer-ne una de general com fins ara.

Alguns d'ells ja van aparèixer aplegats sota el títol «Polítics i intel·lectuals i altres assaigs», a l'edició primera de l'*Obres Completes*, la coneguda com 'la blava'. En la «Nota a l'edició», Joan-Lluís Marfany (1967) hi presentava els criteris seguits per a la selecció dels textos, que pertanyien en gran part, tot i que no exclusivament, a una carpeta que l'autor havia preparat amb la següent retolació: '*Per a un nou recull. Originals pendants de selecció*'. Alguns d'aquests van ser relegats als annexos, mentre l'editor en va afegir alguns altres, concretament sis, que va considerar especialment importants.

L'edició crítica de la *Nausica* maragalliana

He deixat per a aquest capítol el comentari d'un escrit⁴¹ que ens mostra un nou aspecte de la figura de Riba, el de crític textual. No parlaré, però, de la dicotomia entre el mètode lachmannià o el dels seguidors de Bédier, perquè allò que el nostre autor va definir de forma científica era el problema filològic de l'adaptació a la normativa fabriana d'un text prefabrià (Martínez-Gil 1994, 559⁴²).

Tampoc no m'hi allargaré massa, atès que ja hem parlat de la relació de Riba amb Maragall, i també hem situat cronològicament al seu moment la lectura de la seva tesi doctoral, que va consistir en l'edició crítica i comentari de la *Nausica* maragalliana. El que m'interessa aquí és analitzar els criteris que va seguir des d'un punt de vista lingüístic, perquè ens mostren com compaginava el rigor filològic amb la fidelitat a la normativa.

Per a Riba era 'àdhuc irritant' que Maragall no hagués pogut aplicar a la seva obra la normativa fabriana i, en el cas de la *Nausica*, considera que:

essent tan manifesta per a tothom que posi els ulls sobre el manuscrit una voluntat de justesa clàssica, la temptació d'acostar l'obra, almenys un poc més, el poc més que una darrera revisió de l'autor almenys ho hauria fet, a aquella justesa, ha esdevingut més forta i ha estat excusa molt atencible per a cedir-hi una necessitat d'ordre diguem-ne pedagògic: no desorientar un públic de teatre i de llibre, tan afanyós precisament d'anar ben orientat. (Riba 1983, 58)

Això, tanmateix, no pot autoritzar una falsificació del text original, i així els criteris que cal seguir són els de l'adaptació purament ortogràfica, deixant intactes els aspectes morfològics, lèxics o sintàctics. (Riba regularitza en canvi de forma més aviat despreocupada la puntuació). Per a Riba, coherentment amb el que hem anat veient al llarg d'aquest treball, cal fer una tasca didàctica fins allà on això sigui possible, però de cap manera inventar-se un text contra la voluntat de l'autor. Per altra banda, tampoc no admet, seguint un criteri exquisitament filològic, que es pugui interpretar quina hauria pogut ser la decisió de l'autor en alguns casos determinats, per exemple allà on el mateix Maragall presenta vacil·lacions, etc. De la mateixa manera que en l'Endreça a les Elegies de Bierville, ell acomiadava els seus poemes:

Arribareu sense mi a la pàtria expectant, elegies:
de dolor a dolor la paciència us empeny (*OC/1*, 236),

41 Cito segons l'edició de Riba 1983.

42 Martínez-Gil ha fet una anàlisi exhaustiva d'aquest text a la qual remeto per a aprofundiments.

o com els antics llatins consideraven que el llibre havia de tenir el seu propi destí (*habent sua fata libelli...*): un cop el volum ha deixat les mans del seu autor, cal deixar-lo intacte tant com sigui possible. Per aquests motius, Riba critica l'acció dels correctors, que en el cas de la *Nausica* maragalliana⁴³ havien arribat a refer-ne alguns versos, en l'edició de 1913, o a adaptar aspectes morfològics, en l'anomenada 'edició dels fills'.

Notem per acabar que, com ja dèiem anteriorment en parlar dels correctors, els criteris de respecte filològic que Riba proposava van passar totalment a un segon terme sobretot a partir de la postguerra, i que les edicions posteriors han presentat sovint lectures alegrement corregides. Cito només per donar un exemple el poema tan conegut de *La Fageda d'en Jordà*:

Saps on és la fageda d'en Jordà?
Si vas pels volts d'Olot, amunt del pla,
trobaràs un indret verd i profund [...]
(ed. a cura d'Enric Bou 1986, 142)

A la «Nota sobre l'edició», Bou, després de citar abundantment Carles Riba («un dels maragallians més il·lustres que ha produït el país», Bou 1986, 7) i la seva preocupació per la mancança d'una edició crítica de l'obra de Maragall, comentava que la seva no podia ser encara la definitiva, però sí que era un primer pas (i era als anys 80). La premissa des de la qual l'havia preparada era «el respecte total i absolut als originals [...]; és a dir amb totes les mancances, els grans encerts i els dubtes d'un procés lingüístic constituent» (Bou 1986, 8). En contrast amb aquest criteri, Joaquim Molas, en la seva edició del 1968 en l'antologia *Lectures de poesia catalana*, advertia el lector: «Hem regularitzat l'ortografia segons les normes actuals i ens hem permès de corregir alguns mots i girs incorrectes, sempre que amb això no desfèiem la mesura del vers».

En el cas del poema que he proposat com a exemple, la correcció havia consistit en el canvi del 'profund' del tercer vers per un 'pregon', que efectivament no canviava la prosòdia ni la rima, però que no deixava de ser una falsificació. Posteriorment, concretament l'any 1998, és a dir dotze anys més tard, apareixia finalment a La Magrana l'edició crítica de la poesia maragalliana a cura de Glòria Casals (Maragall 1998, 749), la qual confirmava la lectura de Bou.

⁴³ Segons Martínez-Gil (1994, 57) el corrector de l'edició de 1913 devia ser Emili Guanyavents; el curador de l'edició dels fills va ser Joan Solervicens.

«Evolución de la lengua literaria en Cataluña» (OC/4, 74-88)

Parlem aquí d'un text anterior als anys 30 que ens mostra com les idees lingüístiques de Riba ja eren llavors essencialment les mateixes que ja hem vist. Hi tornaré més endavant perquè és en aquest text que Riba compara Fabra amb Vaugelas i ens servirà per analitzar la influència del classicisme francès en el nostre autor, però ara vegem només alguns aspectes molt evidents.

Es tracta d'una conferència pronunciada a Madrid el 5 de desembre de 1927 i publicada a *Cataluña ante España* (1930, *La Gaceta Literaria*, Madrid, 95-109). Hi trobem ja l'ideal de fer de la pròpia llengua «una lengua moderna, instrumento y vehículo integral de cultura» (OC/4, 78), la consideració que la llengua antiga quedava relativament poc allunyada de la moderna (79), el llenguatge de Verdaguer «forjado con las locuciones de máxima irradiación afectiva, que llevaban una vida intensa y retraída en la casa y el folklore» (80), Maragall, Fabra, Prat, Cambó; i Xènius «durante los años en que permaneció fiel a sí mismo» (83).

Hi apareixen també alguns aspectes que segurament ja eren latents als textos que ja havíem vist però que aquí es veuen de forma més explícita. Per començar la idea de la necessitat de l'ensenyament escolar de la llengua i de l'obra de govern, constant en tota l'obra de Riba, es veu aquí des del punt de vista del castellà:

Es un hecho [...] que el prestigio del castellano no ha obtenido en Cataluña los éxitos que teóricamente cualquiera imaginaría, por haber contado en exceso con su pura y simple irradiación, sin apoyarse en la realidad de una constante, vasta y profunda obra de Instrucción pública. (OC/4, 77)

De la mateixa manera que el català només podrà créixer i esdevenir aquella llengua moderna i instrument dúctil per a tots els usos de la cultura de què hem anat parlant al llarg d'aquestes pàgines si és sostingut per l'ensenyament públic, la llengua castellana, malgrat que hagi tingut entre els catalans un prestigi i una influència innegables, no ha pogut arribar més enllà perquè aquests s'exercien sobre «unas clases humildes poco menos que analfabetas, y [...] una burguesía con escasísima afición a la lectura» (OC/4, 77). És interessant aquest canvi del punt de vista, perquè Riba reconeix, si seguim fins al fons el seu raonament, que és gràcies al fet que Espanya no ha seguit la mateixa política escolar de la França que ell tant admira, que el català s'ha mantingut d'una forma molt més forta a aquesta banda del Pirineu. Si parlem aquí del tema del 'conflicte d'interessos', tant a la moda en els nostres dies, podem dir que Riba defensa la teoria del classicisme francès, però en la seva aplicació

a la nostra llengua, i no pas en l'aplicació del francès en contra d'ella.⁴⁴
Hi tornarem.

'Hermós' y 'formós' (Carta al director, *Destino*, 562, 15-05-1948, 8),
dins *OC/4*, 191-3

Dins el panorama de repressió de la cultura en general i de la catalana en particular, la postguerra va ser un període en què calia fer servir instruments de vegades anòmals per a impedir-ne la mort per sufocació. Ja hem vist com les editorials van aconseguir tornar a publicar en català alguns volums, primer amb les restriccions estratègiques establertes pel règim, és a dir que havien de ser volums de preu elevat per a allunyar-ne les masses tant com fos possible. El fet és que tota la tasca de creació d'un públic lector en català feta pels noucentistes i per les institucions com la Generalitat, i de creació d'una massa amb un cert nivell cultural, no podia desaparèixer d'un dia per l'altre (una altra cosa és veure com una dictadura de quaranta anys va arribar a eliminar-ne les bases, amb una classe intel·lectual a l'exili o condemnada a fer la viu-viu mentre els càrrecs dins de l'ensenyament fins a les universitats era posat en mans de personatges molt sovint de poca capacitat científica o com a mínim amb una capacitat crítica reprimida per l'autoritarisme del sistema polític, però aquest seria el tema d'un altre treball). Així els intel·lectuals que havien optat per tornar a Catalunya o aquells que encara eren joves i no havien marxat utilitzaven tots els mitjans a la seva disposició per impedir que es produís el desert.

És dins d'aquesta perspectiva que podem incloure l'aventura d'un setmanari com *Destino*. Publicat exclusivament en castellà, va ser fundat⁴⁵ a Burgos el 1937 per un grup de catalans encapçalats per l'editor Josep Vergés i Matas i inicialment era d'ideologia falangista. Posteriorment, però, va anar evolucionant cap a posicions de caire liberal i tímidament catalanistes, però sobretot va mantenir sempre un to cultural i una qualitat formal elevades, amb la col·laboració assídua de Josep Pla, per

⁴⁴ Fem una anotació al marge per dir que també trobem en aquest escrit, que recordem que és del 1927, una referència clara a Proust: «Esta apasionada, vertiginosa busca del tiempo perdido caracteriza todo el novecientos catalán» (*OC/4*, 83). Efectivament Proust ja era objecte de crítiques de signe oposat a la Catalunya dels anys 20, amb Gaziol per una banda que en defensava l'estil simfònic i Eugeni d'Ors en canvi que parlava d'una obra invertebrada. Per a aprofundir sobre la recepció de Proust a Catalunya podem comptar actualment, a més de l'article de Vicent Alonso (1997), amb el volum editat per Xavier Pla *Proust a Catalunya* (Pla 2016), però en cap dels dos no trobem cap referència a Riba.

⁴⁵ Veg. Porcel 2003. Altres estudis publicats anteriorment sobre aquesta revista són: Geli, Huertas Claveria 1991 o De Cabo 2001.

exemple, i alguna intervenció escadussera del nostre Carles Riba.⁴⁶ En van ser directors personatges de gran talla intel·lectual com ara Xavier Montsalvatge (1968-75), però de manera representativa pertanyien més aviat al món de la música, no tan directament perillosa per a la dictadura.

L'escrit que comentaré tot seguit és una carta al director de *Destino*, publicada el 15 de maig de 1948. El títol ens fa pensar en un problema estrictament lingüístic però de seguida veurem com el plantejament que en fa Riba és coherent amb tota l'actitud que se'ns ha anat dibuixant al llarg d'aquest treball.

El motiu de la carta és un article publicat per Manuel de Montoliu al *Diario de Barcelona*, el 30 d'abril, en què aquest parlava d'allò que anomenava 'obsesión purista' o 'la psicosis del purismo', i concretament la utilització, o no, de Maragall, dels adjectius 'hermós' i 'formós'. Per a Riba, com ja hem anat veient anteriorment, la qüestió lingüística apareix relacionada amb la llengua literària, mentre es deixa per a Fabra l'aspecte normatiu: «bastaría recorrer el Diccionario General de P. Fabra, en el que no faltó la colaboración del propio señor Montoliu y en el que son numerosísimos los castellanismos admitidos como ya incorporados a nuestro vernáculo».

Si Montoliu defensava l'ús d' 'hermós' malgrat titllar-lo de castellanisme, perquè el considerava «universalmente popular en Cataluña», mentre per a ell 'formós' era erudit i no viu, Riba veu com els poetes i fins i tot el mateix Montoliu es veuen contínuament obligats a utilitzar mots d'aquesta mena:

'formós', vocablo erudito, no vivo, de acuerdo; pero no más erudito ni menos vivo que muchos que el señor Montoliu y los poetas, incluso Maragall, se ven continuamente precisados a emplear, lo mismo en castellano que en catalán.

Pel que fa al cas concret de 'formós', ell mateix com a poeta no l'ha utilitzat gaire: «evidentemente no tiene la misma extensión de significado que en castellano el correspondiente y envidiable 'hermoso'», però allò que justificarà en el seu escrit és la seva utilització per part de Maragall, i ho farà amb els mitjans del filòleg. És en fer l'edició crítica de la *Nausica*, per exemple, o bé en col·locar els tres manuscrits del *Cant Espiritual*, que es pot veure com el poeta de la paraula viva, «escribió una 'palabra muerta', o sea 'formós', y no una 'palabra viva', o sea 'hermós', como tras fofosos cálculos afirma el señor Montoliu».

46 Les col·laboracions de Riba es redueixen en realitat a tres textos, dels quals només el primer és un article («Puntos sobre algunas íes» publicat parcialment a *Destino*, 769 (3-05-1952), i els altres dos dues cartes («Carta abierta a D. Ramon Guardans», *Destino*, 880 (19-06-1954), i la carta al Director sobre 'hermós' i 'formós', *Destino*, 562 (15-05-1948). Tots ells apareixen a l'*Obres Completes* editada per Sullà i Medina (OC/3, 320-2; OC/3, 340-5; OC/4, 191-3).

Riba reivindica, doncs, el seu paper en primer lloc de poeta, fidel a la normativa fabriana però amb l'autonomia que ha de tenir com a creador, i en segon lloc de filòleg i de científic: «todo crítico, como todo poeta, dormita de vez en cuando... [...] Pero [...] no está bien proceder tan a la ligera, sin consultar ni comprobar previamente datos y textos».

I per acabar considera que allò que seria realment interessant seria investigar la gènesi dels poemes maragallians: «Sin duda va siendo ya hora de que se precise lo que realmente significa para Maragall y en la obra de Maragall la teoría de la palabra viva, y no se tome más el rábano por la hojas».

2.4 Algunes conclusions provisionals

Al llarg d'aquestes pàgines se'ns ha anat dibuixant un personatge essencialment coherent amb ell mateix, obligat per les circumstàncies a assumir probablement un paper que no li hauria hagut de pertocar.

Hi hem vist com el jove Riba anava madurant com a autor i com a crític paral·lelament a la llengua catalana que, gràcies a la tasca de Fabra i dels autors que n'acceptaven l'autoritat, s'anava allunyant d'aquell idioma 'caòtic' («i tanmateix dens d'estil interior») per exemple de Maragall (*OC/3*, 220). En una primera fase que podem fer coincidir amb el seu primer recull d'articles, el més noucentista, la seva preocupació fonamental era la llengua i la tasca d'aconseguir fer-ne una eina dúctil. Hi trobàvem freqüents referències a la qualitat estrictament lingüística dels autors que comentava i a la seva adequació a les propostes fabrianes, que per altra banda defensava en tota ocasió.

En una segona fase, una certa seguretat proporcionada per l'acceptació general de les normes, unida als assoliments en el camp polític, fa passar a segon terme la preocupació per la correcció lingüística. Riba pot aplicar, llavors, a l'anàlisi dels autors els coneixements que ha anat adquirint en part a Alemanya sota el mestratge de Vossler i en part en les seves lectures que abasten els camps més diversos. El fet més característic d'aquest període, i que hauria hagut de continuar i aprofundir-se amb el temps, és la gran ambició intel·lectual que transllueix en els textos: ambició de tractar els temes més complexos i de posar per tant a prova no només les seves pròpies capacitats, sinó també aquesta llengua que només així podrà demostrar la seva ductilitat. El títol mateix del darrer recull d'articles publicat abans de la guerra, *Per comprendre*, que demostra més aquesta ambició que no pas una modèstia mal entesa.

La guerra, però, trenca aquesta evolució i el Riba que hauria d'haver estat filòleg, crític, professor universitari, queda reduït a sobreviure fent classes particulars i feinetes editorials com la de corrector. En aquest context, podem estar parcialment d'acord amb l'anàlisi iconoclasta de Pericay i Toutain, els quals, definint la situació en aquell moment com

un «*establishment* reorganitzat en la clandestinitat i a l'exili» on «la figura menuda de Carles Riba ho cobria tot» (Pericay, Toutain 1997, 12), van aconseguir si més no sacsejar la imatge potser massa idealitzada del nostre autor. No podem, però, prescindir de les circumstàncies que creaven una evident situació d'emergència i que convertien, com dèiem, un autor de gran profunditat filosòfica en gairebé l'únic referent de qualsevol registre lingüístic.

Pel que fa al tema d'aquesta recerca, hem vist com Riba no es considera mai un lingüista, però les seves inquietuds envers la llengua, tant com a autor, com a crític o com a filòsof apareixen tot al llarg dels textos que hem anat veient.

La seva aportació en aquest camp és en primer lloc la de col·laborador de Fabra: com a escriptor que aplicava disciplinadament les normes i també com a crític que defensava les posicions d'aquest en casos de polèmica, per exemple amb mossèn Alcover i en general amb els defensors dels dialectalismes.

En segon lloc, però, Riba aporta a les teories fabrianes uns importants aprofundiments en els camps filosòfic i literari. En aquest aspecte, són rellevants per una banda el plantejament d'alguns problemes que han interessat la filosofia del llenguatge des dels temps de Plató: «Els mots són necessaris, inherents a les coses i a la seva natura, o són convencionals?», cita Riba del *Cràtil*; i continua:

Planteja el problema, el problema segueix plantejat i potser resolt, com ja el va resoldre Plató o com – permetin-me – resolc ja provisionalment pel meu ús com a lector i com a escriptor de poesia. Els mots esdevenen naturals pel poeta. (*OC/4*, 288)

Per altra banda, són importants les seves anàlisis sobre la llengua d'alguns autors, començant per Maragall, però continuant amb Verdaguer, que considera el creador de l'estil literari tendre, i que posseeix el 'gust', com el posseïen Costa i Llobera, Carner i també Fabra; o bé Pla, que en canvi usa una «retòrica popular tan temible i al capdavant tan falsa com la d'escola».

He esmentat el 'gust' només de passada, però m'hi tornaré a referir, en parlar de la influència sobre el nostre autor del classicisme francès. Recordem que en la seva qualitat d'autor i de filòleg, i donada la seva coneixença de diverses llengües europees, Riba podia aportar també la lectura de primera mà dels autors que en altres països havien viscut una etapa de fixació de la llengua comparable a la nostra. De pocs anys anterior (si en comparem la cronologia amb la d'altres llengües europees com el castellà o el francès) però ben coneguda per Riba era la participació de Manzoni a la *questione della lingua* a Itàlia, i respecte al classicisme francès, recordem com també l'autor de *I promessi sposi*, en una carta

a Fauriel del 9 de febrer del 1806, escrivia com envejava els francesos: «Vi confesso ch'io veggo con un piacere misto d'invidia il popolo di Parigi intendere ed applaudire alle commedie di Molière» (Botta 2000, 4).

En els capítols següents utilitzaré l'ideari lingüístic ribià que se'ns ha anat dibuixant al llarg d'aquestes pàgines per aprofundir sobre els aspectes més rellevants respecte al paper de Riba com a lingüista, malgrat que, com hem vist, aquest no era el paper que ell mateix s'atribuïa: la relació amb Fabra per una banda i amb Coromines més tard, i les diverses polèmiques que cada una d'aquestes relacions va comportar i que culminen amb la reedició del diccionari de Fabra el 1954.